

BREVET — MEDDELANDET GENOM TIDERNA NÅGRA UPPGIFTER

av Gunnar Stenerudh

Andra avdelningen¹

Den omvälvning i olika hänseenden — främst politiskt genom den germanska folkstammens dominerande maktställning och religiöst genom den kristna kyrkans allmänna utbredning och oerhörda inflytande över människornas sinnen — som kännetecknar medeltidens tusenåriga epok i Europa, utgör en förberedelseprocess till den nyare tiden vilken inträder i Västerlandet omkring år 1500.

Under medeltiden fortgår en fortlöpande utveckling av handel och industri. Romarna, kända som mycket goda vägbyggare, hade i sitt omfattande rike anlagt många vägförbindelser. Dessa kom nu till stor nytta för handeln med och inom Spanien, väst- och östfrankiska rikena, Burgund samt Östersjöländerna norrut. Städerna, rika genom sina handelshus och verkstäder, börjar blomstra och ökar i antal, landsbygden förlorar i betydelse. Köpmän och hantverkare gör sig mer och mer gällande.

Kyrkan blev den drivande kraften i det vetenskapliga sökandet efter sanningen, i konsten, i rättsutvecklingen, i uppfostran och undervisning samt i det sociala arbetet. Kyrkan stod öppen för alla, vilket medförde att alla befolkningslager var representerade i det andliga ståendet. Den, som hade anlag, kunde få ett tillfälle till bokliga studier, i varje fall en möjlighet att lära sig det för alla klosterbröder och klerker gemensamma språket, latinet. I klostret kunde brodern göra avskrifter ur den grekiska eller romerska litteraturen eller pränta ned ett brev på pergament, avhandlande världsliga eller andliga angelägenheter, vilket med ett gående eller ridande bud vidarebefordrades till exempelvis någon furste eller till ett annat kloster.

¹ I en tidigare artikel, införd i *Posttryttaren* 1964, lämnades en redogörelse för brevet-meddelandet från äldsta tid fram t. o. m. tiden i de västromerska och bysantinska kulturområdena. I denna avdelning fortsätter redogörelsen fram till nutiden.

Klostret utgjorde länge medeltidens enda skola. Behovet av undervisning var så stort att alltfler privata lärare slog sig ned i närheten av de gamla katedralskolorna och meddelade undervisning efter licens av domkapitlets kansler. En sådan vandrande lärare var från början Pierre Abailard (1079—1142), fransk skolastisk filosof och teolog. Hans romantiska, olyckliga kärleksförhållande till den för sin skönhet och bildning prisade Héloïse är en av de mest gripande kärlekstragedier historien känner till, odödliggjord i deras lärda och lidelsefulla brev. I ett brev till en vän, Philintus, berättar Abailard om den lycka och den smärta hans kärlek till Héloïse vållar honom:

»Det tjänar ingenting till att försöka undfly den (kärleken). Jag var filosof, men denne tyrann triumferade över all min klokskap. Dess pilar var starkare än förnuftets röst och med milt tvång ledde den mig vart den ville... Hennes snille och skönhet kunde ha rört det mest likgiltiga och okänsliga hjärta. Också hennes bildning var beundransvärd... När jag såg henne, var jag förlorad och beslöt att vinna hennes kärlek... Jag invaggade mig i de mest ljuvliga förhoppningar, jag hade inte tanke på någonting annat än Héloïse, allting frammanade hennes bild i mitt medvetande. Mitt namn var känt vida omkring och hur kunde väl en kvinna motstå en dygdig man, som förbryllat samtidens alla lärde? Jag var ung... hade ett ganska fördelaktigt utseende, och av klädseln att döma kunde ingen ta mig för en lärd... Och kläderna spelar som du vet ingen föraktlig roll, när det gäller kvinnor... Jag sammanfördes med Héloïse, talade med henne... Vi förenades i kärlek... Hur många underbara stunder tillbragte vi inte tillsammans...»

Klosterskolorna förlorade med tiden mer och mer i betydelse, ansvaret för den högre undervisningen och forskningen övergick efterhand till universiteten. Sådana hade under 1100- och 1200-talen uppstått i Paris, Oxford, Bologna m. fl. europeiska städer.

Den livaktighet, materiellt men framförallt andligt och intellektuellt, som kännetecknar medeltiden i stort, medförde hos människorna ett behov av att genom meddelanden komma i kontakt med varandra, med förvaltningar, olika institutioner, handelshus m. fl. Medeltidens människor hade ej tillgång till något av nutidens tekniska hjälpmedel att nå andra med underrättelser. Förutom det muntliga meddelandet fanns det endast brevet, vilket oftast befordrades av privata postbud, till fots eller ridande (bild 1). Något offentligt postsystem

fanns icke någonstans; ett sådant — det Thurn och Taxisska i de habsburgiska arvsländerna — kom till först i början av 1500-talet. Skrivkunnigheten var alltså en färdighet endast hos ett mindre antal individer. Folket i stort var därför hänvisat till de yrkesmässigt verk samma skrivarna för att kunna få ett brev iordningställt.

Det är helt naturligt att en livlig korrespondens förekom vid kunga- och furstehoven. Det gällde för de många kungarna och furstarna att utöva och behålla sin världsliga och andliga makt i sina riken och länder. Dragkampen mellan de andliga och världsliga intressena blev lång, där lyckan skiftade. I maktutövningen och i striden om det andliga herraväldet spelade breven en stor roll.

Det förekom en livlig korrespondens hoven emellan. Den budbärare, som överlämnade sin herres budskap till mottagaren, hade många gånger att fungera som diplomatisk representant för sin härskare. En brevväxling, för oss svenskar av särskilt intresse, är de två brev som år 839 utväxlades mellan kejsar Theophilus i Bysans och kejsar Ludvig den fromme i Frankerriket. Breven finns tyvärr ej i behåll men har omnämnts av den samtida biskopen Prudentius av Troyes. Biskopen uppger att Theophilus i ett brev till kejsar Ludvig skriver att han med sina budbärare skickar några personer som uppgett sig vara *rhos*. De hade av sin konung skickats till Theophilus för att anhålla om vänskap. Men då ociviliserade folkslag hindrade dem att återvända hem ville kejsaren anhålla att de vid sin hemfärd fick ta vägen över Ludvig den frommes länder. I sitt svar framhåller Ludvig att han låtit undersöka saken och kommit till resultatet att dessa *rus* var svenskar. De hade emellertid ej kommit för vänskaps skull utan som spioner. Han hade därför hållit dem kvar för att bli säkra på deras egentliga avsikt med besöket.

Av dessa Ludvig den frommes ord har man dragit slutsatsen att svenskar grundat det ryska riket. Teorien att de nordiska rus, som var bosatta i Novgorodområdet vid 800-talets början, skulle ha gett namn åt det ryska riket är intressant men ej ett styrkt historiskt faktum. Ludvig den fromme kände sedan tidigare till svenskarna, bl. a. därigenom att hösten 829 den svenska konungen Björn hos kejsaren anhållit att kristna missionärer skulle sändas till Sverige. Följden blev att Ansgar och munken Witmar kom hit till Norden. De återvände år 831 och medförde då ett brev, troligen skrivet med runor, från Björn till kejsaren.

Under utgrävningar i Novgorod har sovjetarkeologer hittat ett antal brev skrivna på näver. De har blivit funna i olika kulturlager, daterade från tiden omkring år 1000 till omkring år 1500. Som underlag för skriften har man använt sig av hela näverlagret — alltså icke endast det yttersta, vita lagret av nävern — vilket sedan antagligen preparerats med ånga, så att man erhöll en rulle. På denna skrevs eller ristades bokstäverna med ett skarpt föremål, möjligen en benpryl. Att breven ej blivit förstörda nere i jorden tillskriver man det djupa kulturlagrets höga fuktighetshalt.

Genom breven, som är avfattade på fornryska, har man kunnat konstatera att läs- och skrivkunnigheten i medeltidens Novgorod varit utbredd och icke begränsad till samhällets högsta skikt och till kyrkans tjänare. Det är nämligen svårt att tänka sig att näverbreven, vilka i de flesta fall är rena privatbrev från helt vanliga människor till deras anhöriga, skulle vara skrivna av professionella skrivare. Muntliga bud skulle ha varit fullt tillräckligt.

Ett av de äldsta breven är från en bedrövad hustru, som förskjutits av sin make:

»Från Gostiata till Vasil. Det som far gav mig och släktingarna sköt samman, det är för honom (=han, mannen, disponerar det). Men genom att nu taga en ny hustru så kommer han inte att ge mig något, och ... han lät mig gå (=skilde sig från mig) och tog en annan. Res hit och ställ till rätta.»

I ett annat brev, från en senare tid, heter det (bild 3):

»En hälsning från Iov till Vasilij Ignatevitj. Därför att du skickade pojken och sadlarna och hunden, därför, när de hade fått reda på detta, så övermannade de honom; men allt det du och jag ägde, det tog de, men honom själv straffade de med döden. Men nu, herre, sörj med mina barn.»

Lakoniska meddelanden, vilka förtäljer ödesdigra händelser i några människors liv.

Följande brev från 1400-talet ger oss ett stycke vardag:

»Från Boris till Anastasija. När detta brev kommer, så sänd mig en man till häst, för här har jag mycket att göra och sänd en skjorta. Skjortorna glömde jag.»

Latinet var fram till omkring år 1000 det enda europeiska språk som användes vid utskrift av olika dokument och oftast även vid korrespondens. De på latin avfattade breven är i allmänhet opersonliga vilket förklaras av att de praktiskt taget alltid är skrivna av ombud, i allmänhet någon kyrkans tjänare.

I och med den medeltida riddardiktningen börjar vissa dialekter att mer och mer arbeta sig fram och göra anspråk på giltighet. Kunga- och furstehoven är centra för denna nybildning. I olika europeiska länder, exempelvis England, Frankrike, Spanien och Tyskland börjar de olika dialekterna att under medeltidens senare del smälta samman till ett gemensamt riksspråk.

Martin Luther, mycket lärd i det latinska språket, avfattade ofta sina skrifter på latin men också många gånger på tyska. Han anses på ett avgörande sätt ha bidragit till det tyska skriftspråkets utveckling. I hans korrespondens, vilken var mycket omfattande — ej mindre än 2.585 brev av honom har bevarats till eftervärlden — förekommer latin och tyska ungefär lika ofta. Ett av de ur historisk synpunkt intressantaste och betydelsefullaste av Luthers brev finns hos Riksarkivet i Stockholm (bild 4), nämligen det som han skickade till sin närmaste kyrkochef, kurfursten-ärkebiskopen Albrekt av Mainz, den 31 oktober 1517, samma dag som han anslog teserna på porten till slottskyrkan i Wittenberg. Brevet är avfattat på latin, underdånigt och hovsamt i tonen, så som man uttryckte sig då man skrev till en högt uppsatt person inom stat eller kyrka. Det visar att Luther känner stor ångest över fördärvet inom avlatshandeln och att han nu, driven av sitt sanningskrav, ej längre kan sätta lydnaden för kyrkan före sitt samvete vilket obetvingligt bjuder honom att ta bladet från munnen. Man får en förnimmelse av att Luther anar att hans åtgärd skall få vittgående följer. Här nedan citeras några stycken ur brevet:

»Nåd och barmhärtighet från Gud, och allt vad han förmår och är. Högvördige Fader i Kristus, högt ärade kurfurste, hav overseende med mig att jag, en bland de ringaste, är så förmäten och har haft oförvägenhet nog att över huvud överväga att sända ett brev till Eder, upphöjd över alla. Herren Jesus är mitt vittne att jag, väl medveten om min ringhet och oansenlighet, länge har skjutit upp vad jag nu alltför oförväget företar mig. Därtill har jag drivits förnämligast av den trohetsplikt som jag vet mig skyldig min högvördige Fader i

Kristus. Ville nu Eders Höghet vara så nådig att kasta ett öga på mig, som intet annat är än stoft, och med biskoplig välvilja upptaga min bön till Eder.

Nu utbjudes på skilda håll i landet i Edert högt ärade namn den påvliga avlaten till förmån för byggandet av Peterskyrkan. Därvidlag vill jag inte anföra klagomål så mycket över avlatspredikanternas våldsamma språk, som jag själv inte hört. Men jag är oroad över den alltigenom falska tolkning som gemene man gör därav och som de från alla håll frammanar hos folket. Dessa olyckliga själar tror nämligen att om de köper avlatsbrevet kan de vara vissa om salighet. Likaså tror de att de strax kommer igenom skärselden, så snart de lägger betalningen i kistan. Vidare menar de att denna avlats nådeverkningar är så väldiga att ingen synd kan vara för stor. De säger att till och med om någon — hur omöjligt det än är — hade våldtagit Guds moder, kunde det bli förlåtet. Likaså att en människa genom denna avlat fritages från varje straff och skuld.

Herre Gud, på detta sätt undervisas till döds människor som står under Eder vård. Så växer anledningen till att en gång avkräva Eder strängaste räakenskap. Fördenskull har jag inte längre kunnat tåla om detta . . .

Därtill kommer, högvördige Fader i Herren, att i avlatskommissariernas instruktion, som utgått i Edert faderliga namn, säges — utan tvivel, högvördige Fader, utan Eder vetskap eller vilja — att till den högsta nåden hör denna oskattbara gåva, varigenom människan försonas med Gud och skärseldens alla straff utplånas. Likaså att de som löser dessa själa- och biktbrief inte behöver prestera sann ånger.

Vad kan jag då annat göra, högvördige biskop och högt ärade kurfurste, än att bedja Eders Högvördighet genom vår Herre Jesus Kristus, att i faderlig omsorg uppmärksamma denna angelägenhet, helt och hållet upphäva avlatsinstruktionen och förehålla avlatspredikanterna ett annat predikosätt? I annat fall kunde likväl någon träda fram och, stödjande sig på utgivna skrifter, vederlägga både dem och avlatsinstruktionen, till stor smädelse för Eder ärade Högvördighet. Tanken att något sådant skulle ske avskyr jag på det kraftigaste. Men jag fruktar likväl för framtiden, om inte snabb hjälp åvägbringas.

Må nu Eder högt ärade Nåd på furstligt och biskopligt vis, det är allra nådigast, upptaga min ringhets tjänst, såsom jag ock gör den med troget hjärta och i tillgivenhet till Eder faderliga Nåd. Ty också jag är en del av Eder hjord.

Herren Jesus beskydde och bevare Ers Högvördighet i evighet. Amen. Wittenberg, kvällen före Allhelgonadagen. Om det behagar Eders Högvördighet, kunde dessa mina disputationstesor vinna beaktande. Därigenom blir tydligt, hur tvivelaktig avlatens sak är, den som dessa sprider såsom vore den alltigenom säker.

Eders

Ovärdige Son

Martin Luther

Augustiner. Teologie Doktor.»

Under 1400- och 1500-talen sker i Europa så betydande framsteg på olika områden att världsdelen för århundraden framåt kommer att behärska världen. I mitten på 1400-talet uppfinnes boktryckarkonsten som på relativt kort tid skapar en för tiden stor läsande publik och så småningom gör det möjligt för allt flera människor att skaffa sig böcker. Genom oförvägna sjöfärder upptäckes nya länder — med kolossala, outnyttjade landområden — vilka erövrar och utnyttjas på ett hänsynslöst sätt för att ge erövrarna rikedomar. Kopernikus' och Keplers upptäckter om planeternas banor och Galileis lagar om kroppars fallrörelser påverkar människornas tillvaro på ett lika avgörande sätt som upptäcktsfärderna. Människan gör sig fri från det tvång, som i en del avseenden kännetecknar medeltiden, och hävdar individens rätt att göra sig gällande i livet och i samhället. Denna nya sinnesförfattning representeras särskilt av befolkningen i städerna, vilka, som tidigare framhållits, växer till och får stor betydelse. I staden träffas folk från olika landsändar och utbyter åsikter, dit kommer köpmännen för att utbjuda sina varor, vilka ofta är hämtade från de nyupptäckta länderna. De nya varorna förändrar det dagliga livets vanor, den livliga handeln innebär bl. a. ett behov av ökad brevkontakt mellan människorna. Landsvägarna förbättras och officiella postsystem tillkommer i olika länder, innebärande fasta postförbindelser mellan städerna. Även i övrigt blir kommunikationerna mellan människorna bättre, de kan nu på en del håll färdas i täckta resvagnar. Reslusten är stor och det är alltid en glädje att skriva ned sina reseintryck och meddela dem till de hemmavarande.

Brevskrivningen under 1400—1600-talen kännetecknas av att privatbrev börjar få den intima och översvallande ton som sedan karakteriserar brev skrivna under 1700-talet och, i stort sett, första hälften

ten av 1800-talet. Vid mitten av detta århundrade börjar brevskrivningen, tydligt påverkad av industrialismens kraftiga utveckling, mer och mer bli opersonlig och sakligt affärsmässig.

Under 1600-talet träder kvinnan definitivt fram som en ofta icke endast flitig utan också skicklig brevskrivare. Hennes epistolära insatser står många gånger på ett högre plan än mannens. Hon småpratar behagfullt om vardagens mångahanda — saker och ting vilka icke har någon egentlig betydelse för henne själv men är så roliga och spännande att berätta om — men passar då och då på att på kvinnors speciella sätt uttrycksfullt delge brevmottagaren några av sina dyrköpta erfarenheter. Särskilt då kvinnan i förälskat tillstånd skriver om sin amour visar hon oftast upp ett långt rikare känsloregister och större öppenhet än mannen, vilkens brev i allmänhet kännetecknas av saklighet och försiktighet.

Den franska litterära salongen, som tillkom under första hälften av 1600-talet, ägnade sig ej endast åt en spirituellt och galant konversation utan också åt konsten att skriva kvicka och eleganta brev. Den stora brevskriverskan under 1600-talet var markisinnan de Sévigné (1626—1698, bild 6). Hon höll salong i sitt hem, Hôtel de Carnavalet i Paris, nu kulturhistoriskt museum. Antalet brev från hennes flitiga hand uppgår till nära 1.200 st. och är i stor utsträckning skrivna till dottern, madame de Grignan. Modern hade stor iakttagelseförmåga, parad med betydande berättarbegåvning och utsökt stilistisk talang. Många generationer av unga kvinnor har haft Mme de Sévigné som mönster för sin brevstil. Hennes brev, otvungna och hjärtliga, har varit en eftertraktad handledning för deras studier i franska språket.

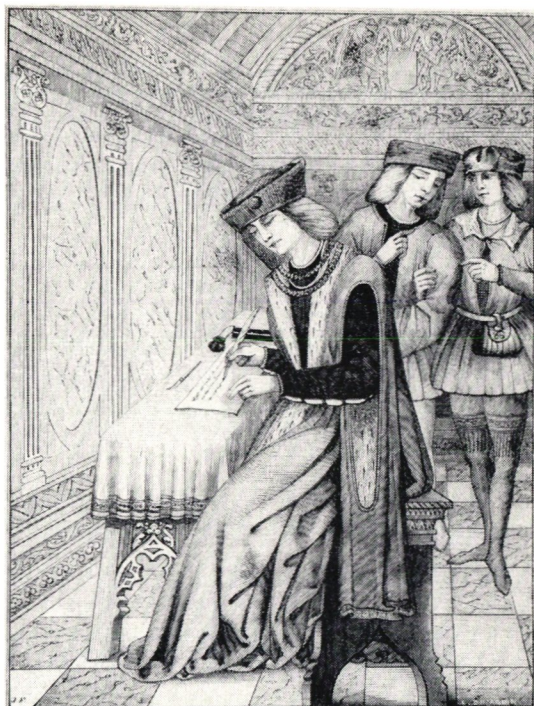
Det finns flera exempel på talangfulla och nitiska brevskriverskor och brevskrivare. Salongsdamen Marie Thérèse Geoffrin (1699—1777) skrev regelbundet 7 à 8 brev om dagen och hennes samtida, salongsdamen, markisinnan du Deffand (1697—1780), korresponderade, fastän blind, med hela världen. Till henne kom år 1754 som sällskapsdam Mlle Julie de Lespinasse (1732—1776). Hon öppnade en egen salong år 1764. Mlle de Lespinasse, encyklopedisternas väninna, är känd för sina varmt kärleksfulla och ömsinta brev. Här återgivna brev är avsänt till hennes siste tillbedjare, greven av Guibert, någon tid före hennes bortgång:

»Klockan 6 på aftonen, 1776.

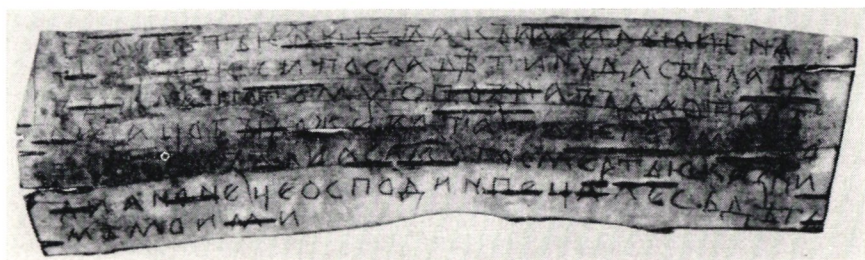
Min vän, inom de få dagar som återstå mig att leva, vill jag inte att Ni tillbringar en enda utan att minnas, att Ni är älskad intill där-

1. Brevbud i Alperna. Början av 1500-talet. Ur Ambrasers Heldenbuches, Österreichische Nationalbibliothek, Wien.

2. En adelsman skriver brev. Omkring år 1510. Bibliothèque nationale, Paris.

3. Ryskt näverbrev.

skap av den olyckligaste av alla varelser. Ja min vän, jag älskar Er. Jag vill att denna sorgliga sanning må förfölja Er och grumla Er lycka; jag vill att det gift, som har hållit mig uppe, som förtär mitt liv och som utan tvivel kommer att avsluta det, må i Er själ sprida den smärtsamma känslighet, som åtminstone kommer att göra Er benägen att sakna den som har älskat Er med den största ömhet och passion. Adjö min vän, älska mig inte, eftersom detta skulle vara mot Er plikt och mot Er vilja; men tillåt att jag älskar Er och att jag upprepar det hundra gånger, tusen gånger, men aldrig med det uttryck, som motsvarar vad jag känner.

Min vän, kom i morgon på middag till madame Geoffrin. Jag har så kort tid att leva, att ingenting av det Ni gör för mig kan leda till något för framtiden. Min Gud, framtiden! Vad jag skulle beklaga dem, som väntade på den, om de älskade Er! Men adjö! Jag har främmande. Vad det är svårt att umgås, när man bara har en enda tanke!»

1700- och 1800-talen räknas vara brevskrivningens gyllene tidsålder. Ett stort antal vetenskapsmän, statsmän, politiker, skaldar och författare, filosofer, konstnärer, kompositörer och musiker ägnade mycken tid åt brevskrivning och visade sig i flera fall vara mäktiga en brevskrivningskonst av mycket hög klass. Några exempel: Voltaire (1694—1778), Rousseau (1712—1778), Goethe (1749—1832), Napoleon (1769—1821), Beethoven (1770—1827), Walter Scott (1771—1832), Lord Byron (1788—1824), George Sand (1804—1876), Bismarck (1815—1898).

1700-talet är ju känt för att ha varit ett vänskapskultens särskilda tidevarv. Vänskapssvärmeriet inverkade mycket befrämjande på brevskrivningen. Även om man bodde nära varandra och alltså hade rika tillfällen till personligt umgänge skulle ändock den korta tiden för skilsmässan från den gode vännen utfyllas med brevskrivning till denne. Det var därvid icke ovanligt att brevet till vännen kom att innehålla starkare känslomässiga utgjutelser än kärleksbrevet.

För att förstå brevväxlingens stora betydelse under 1700-talet får man även tänka på att privatbrevet var det bästa och säkraste medlet att överbringa rent personliga uppgifter, upplysningar från den politiska vädjobanan eller litet pikant hovskvaller. Den som bodde i landsorten hade icke så stora möjligheter att följa med händelserna i tiden. Det var därför en stor upplevelse då brevet kom mottagaren till handa och det bildades t. o. m. sällskapskretsar, vilka kom tillsammans endast för att gemensamt läsa ankomna brev.

Konsten att läsa och skriva var ännu vid mitten av 1700-talet en färdighet vilken fanns endast hos de privilegierade klasserna. I de bredare lagren rådde analfabetismen och där var man ännu in på 1800-talet obekant med penna och bläck. Ville man ha ett brev skrivet eller läst anlätades professionella skrivare. I de stora städerna i Frankrike och Italien höll skrivarna särskilda stånd vid de mest trafikerade stråken. Ett ordinärt kärleksbrev kunde kosta 5 sous, en inlaga till konungen eller en minister 12 sous (bild 7).

När man förr i tiden skrev brev fanns det icke kuvert. De första kuverten tillverkades i England i början av 1830-talet, den första maskinen för kuverttillverkning konstruerades år 1844. Papperet man skrev på veks vanligen ihop fyra gånger, varefter adressen skrevs på den yttre oskrivna sidan varpå brevet förseglades.

Vid försegling användes ofta vaxsigill, ett tillvägagångssätt med anor från forntiden. Över vaxet lades en papperslapp på vilken anbragtes ett sigillavtryck. Någon gång omgavs brevet med ett snöre eller en tråd som fästes under sigillet.

Sedan att använda lack för försegling av brev uppges ha tillkommit i Frankrike omkring år 1625. En köpman, François Rousseau, upptäckte efter en brand i sin bostad att ett fat med shellack, en behållare med harts och två med cinnober hade smält ihop och bildat en stor röd klump. Rousseau startade en tillverkning av lackstänger, lyckades göra dem parfymerade och kunde därigenom sälja dem till damerna vid det franska hovet. En av dessa hade nämligen enligt hovläkaren insjuknat av de gröna oblater vilka hon fuktat med sina läppar då hon skulle använda dem för att försegla sina brev.

Ända sedan den tidiga medeltiden hade breven skrivits med gåspenna och bläck. År 1780 uppfanns stålpennan av den engelske leksaksfabrikanten Harrison. Allt eftersom skrivkunnigheten utvecklades och stålpennan förbättrades tekniskt kom den mer och mer till användning.

Blyertspennor hade tillverkats i England sedan slutet av 1600-talet och i Bayern sedan 1720-talet. Fransmannen Conté uppfann år 1795 metoden att framställa blyerts genom att blanda grafitmjöl med lera, vilken upptäckt blev epokgörande för hela fabrikationen av blyertspennor.

Det stora intresse för brevskrivning, vilket kännetecknar den nya tidens första århundraden, inverkar så småningom på möbelbeståndet i bostäderna. Under 1700-talet börjar skrivbordet ingå i bohaget. Da-

merna använde gärna en skrivbyrå, sekretär, med nedfällbar klaff och innanför denna små lådor för brev eller liknande. Ofta var den fanerad med tunna, ädla träslag och försedd med dyrbara inläggningar (bild 8).

Under slutet av 1700-talet är skrivmaskinen i antågande. Mr. H. Mill i England hade redan år 1714 fått patent på en skrivmaskin. Dess konstruktion är okänd. Ett amerikanskt patent uttogs år 1829 och ett franskt år 1833. Man lyckades emellertid icke konstruera maskiner vilka fungerade på ett tillfredsställande sätt. Först under 1860-talet utexperimenterades modeller vilka blev praktiskt brukbara. Mot slutet av seklet fanns ett flertal fabrikat i handeln. Förbättringar i konstruktionen har skett fortlöpande och dagens motordrivna elskrivmaskin lämnar en jämn och vacker skrift, oberoende av tyngden i nedslaget. Den är alltså lätt att skriva på och då den dessutom är försedd med automatisk vagnretur fordrar elskrivmaskinen mindre ansträngning än övriga typer.

I början mottogs skrivmaskinen i allmänhet med misstänksamhet och det tog många år innan man kunde tänka sig att avfatta t. o. m. något så opersonligt som ett affärsbrev med skrivmaskin. Det fanns givetvis framsynta människor, vilka icke hade några betänkligheter, exempelvis svenske konsuln i Valencia Harald Dahlander (f. 1835), som den 10 december 1876 skrev ett brev till sina »Älskade systrar Charlotte & Ida!» (bild 9) på en Remington (bild 10) »hvilket går fortare än med pennan, när man är något vand dervid». Bokstavstyperna på maskinen utgjordes endast av versaler. Så småningom har betänkligheterna övervunnits och numera anses det vara fullt oklanderligt att skriva mycket personliga brev med skrivmaskin.

Norden

De germanska folkens äldsta bokstavsskrift var runorna. Det anses numera allmänt att runskriften tillkom under 200-talet e. Kr. genom påverkan av sydeuropeiska alfabet, särskilt den grekiska och latinska vardagsskriften. Det finns skäl anta att skriften uppfunnits av goterna, vilka under 200-talet vid Svarta havskusten hade nära kontakt med klassiska folk och klassisk kultur. Runornas kantiga form är en följd av att skrivunderlaget från början utgjordes av trä — trästickor, trästavar och träskivor.

Runskriften har en lång historia i Sverige. Vår äldsta hittills kända runinskrift finns på en spjutspets. Skriften, vilken består av endast fem runor, anses härröra från slutet av 200-talet. Dessa urnordiska runor

tillhör den 24-typiga runraden, som hos oss användes till inemot år 800 då den avlöstes av ett runalfabet med endast 16 typer. Runskrift användes i kyrkliga sammanhang ännu på 1500-talet. Runkalendrar med på bräden av trä inskurna runor, skars ännu under 1800-talet.

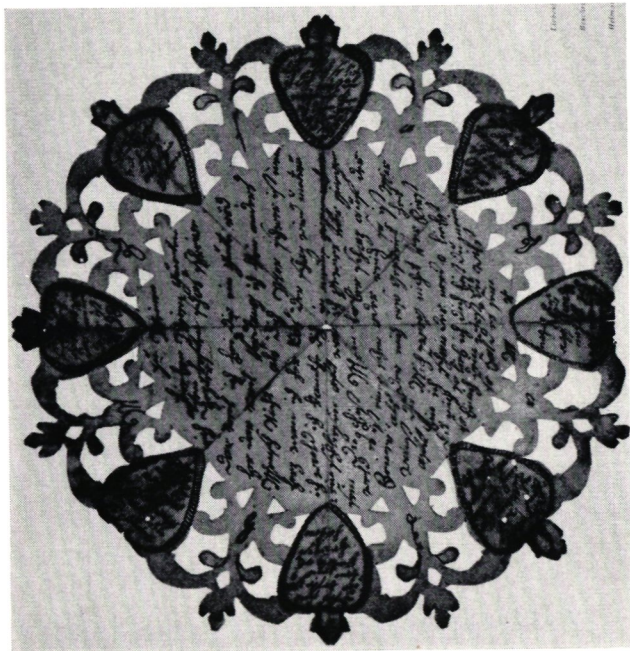
I den tyske prelaten Rimberts (d. 888) biografi över Ansgar berättar han om dennes och fader Vitmars mödor under resan till svearna hösten 829 och hur de blev mottagna i Birka av kung Björn. Han säger bl. a.: »När så dessa Guds tjänare hade tillbragt halvtannat år hos dem (=svearna) återvände de till Hans Majestät Kejsaren (Ludvig den fromme i det frankiska riket) med säkert bevis för sin sändnings framgång samt med ett brev, som konungen skrivit med egen hand på det hos svearna brukliga sättet.» Man vågar på goda grunder anta att brevet var ristat med runor på ett trästycke eller en näverbit och att Ansgar och Vitmar översatte budskapet till ett för kejsaren begripligt språk.

Till helt nyligen ansåg man att så gott som hela materialet i Norden med runinskrifter från medeltid på trä gått förlorat. Utgrävningar som norska arkeologer från mitten av 1950-talet varit sysselsatta med på 10 à 12 meters djup vid kajen — Bryggen — i Bergen har dock bragt i dagen ett synnerligen rikhaltigt material med runinskrifter på trä från norsk medeltid. Bland dessa finns också några brev. Ett av dem handlar om affärerna på »Bryggen», vilka vid den tidpunkt brevet är avfattat, omkring år 1300, av allt att döma ej längre var så lysande som tidigare. Runskriften lyder:

**hau:grimi:felag:sinum:sen:dir:þorer:fagr:qæip:iu:guþs:ok:si:nan:
san:nan:flaskap:okuinatomartskorter / mikfelag eki:er.mun:gatetæin:
ki:fi:s:kar:nir:uil:ek:at:þu·uitir:en:ægi:kræf / þubiþ:bondann koma
supr till uar ok siahutosliþr egga hantil en kræf þu eis kis luta mero-
kægilapu / þostæin lankuita senmerhazkanokora eu:sigriþþæru nokos
þabiophenni hiit þumerekkiuetahypualapi**

På svenska skulle brevet lyda ungefär så här:

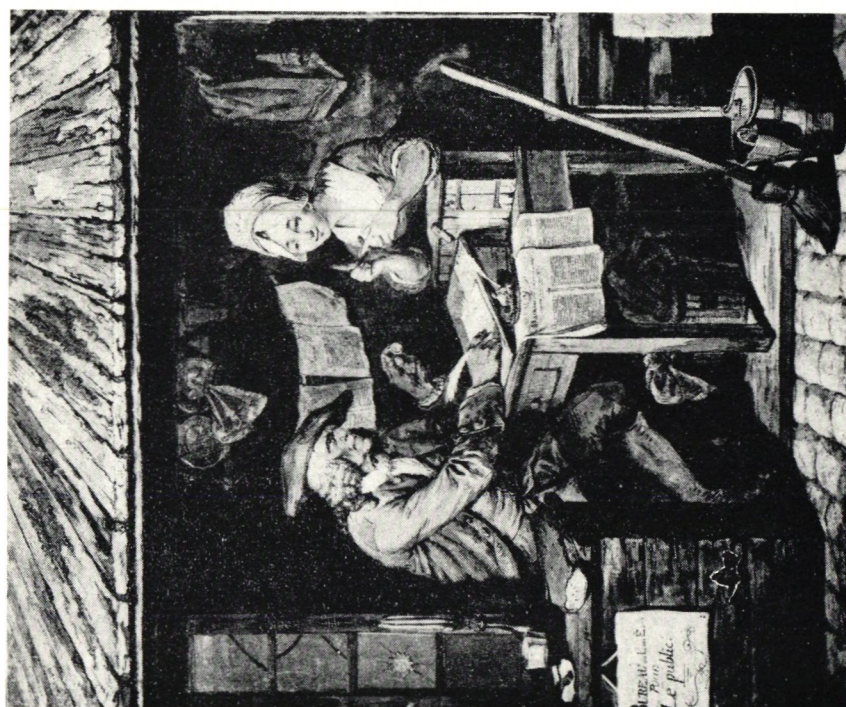
Till Havgrim, sin medbroder (=kompanjon), sänder Tore Fager Guds och sin hälsning, sann kamratskap och vänskap. För mig fattas det mycket i vårt samarbete. Inte har jag fått tag i öl, icke heller i fisk. Jag vill att du skall ha reda på det och inte ha några fordringar på mig. Bed bonden (=handelsmannen?) komma söderut till oss för

5. Kärleksbrev från år 1798. Hembygdsmuseet i Feuchtwangen, Tyskland.

6. Markisinnan de Sévigné.

7. Professionell skrivare i Frankrike, 1700-talet.

8. Dam vid sin sekretär, Kopparstick av Joseph Stöber, Wien (1768—1852). Början av 1800-talet.

VALENCIA 10 DECEMBER 1876.

ÄLSKADE SYSTRAR CHARLOTTE & IDA !

I DETTA ÖDSELIGT FÄR JAG NÖJET EMOTTAGA
EDERT VÄNLIGA BREF AF DEN 3 DENNES, HVLKET JAG
SKYNDAR MIG ATT GENAST BESVARA, FÖR ATT EJ, SE-
NOM UPPSKJUTANDE FRÅN EN DAG TILL ANNAN, LEMNA
DET OBESVARAT SOM, ENOT MIN VILJA BLEF FALLET
MED DITT KÄRKOMNA SENASTE, ÄLSKADE CHARLOTTE.

DET FÖRÄR MIG MYCKET ATT J AG ÄNDTLIGEN
GENOM BROR GUSTAF HAFVENS ERMÄLLIT DE 100 KR.
SOM UTGÖR MITT LILLA BIDRAG TILL BESTRIDANDET
AF EDRA UTJIPTER, BEDJANDE EDER URSÄKTA ATT DE
ICKE FÖRRE KOMMIT ER TILLHANDA DESSA PENNINGAR

TACKSAM FÖR EDRA TILLÖNSNINGAR MED AN-
LEDNING AF DEN STUNDANDE JUL-HÖGTIDEN, ÅTER-
SÄNDER JAG EDER AF HJERTAT LIFA SÄDANE, FAST-
ÄN DET ICKE ÄR MÖJLIGT, HVARVEN FÖR EN ELLER
MID, ATT NU MERA DENNA FEST KAN ERBJUDA ANNAT
ÄN LÄSKOSTER FRÅN FLYDDA TIDER !.....

JAG ÄR I DAG VID NEDSLAGET LYNN, TY SE-
DAN ETT PAR DAGAR BEFINNER SIG CONCHA SÄNGLIG
GANDE, MED SYNTOMER TILL NÅGON SLATS ALFVARSAM
SJUKDOM. MÄTTE JAG HÄRUTI MISSTAGA MIG OCH HAF-
-VA TILLFREDSSTÄLLELSEN ATT SNART SE HENNE Å-
TERSTÄLLD TILL HÄLSAN. MEN BEDES MIG TOLKA SIG

MA INNERLIGT HJERTLIGA HÄLSNINGAR TILL ER.

FASTÄN JAG SKRIFVER MED MASCHIN, HVIKET
GÄR FORTARE ÄN MED PENNAN, NÄR MAN ÄR NÅGOT
VÄND DERRID, SÄ FÄR J FÖRLÄTA ATT JAG DENNA
GÅNG ICKE ÄR MERA VIDLYFTIG, EMEKAN POST-TIM-
MAN REDAN NU ÄR INNE; MED KYSSAR FRÅN MINA SWÄ,
HVIKAS PORTRÄTTER JAG GERMA SKALL SÄNDA ER SÄ
HJERTLIGA HÄLSNINGAR TILL ALLA SOM MINNAS MIG
FÖRBLIFVER JAG EDER OFÖRÄNDERLIGT TILLGIFNE
BRODER,

H. A. R. L. D.

9. Brev skrivet den 10 december 1876 av svenske konsuln i Valencia,
Harald Dahlander. Tekniska Museet, Stockholm.

10. Remington modell I, om-
kring år 1875, med typer en-
dast för versaler. Tekniska
Museet, Stockholm.

att se hurudant vi har det. Truga honom till det; och kräv mig icke på någonting; och låt inte Torsten den långe få veta något om det här. Sänd mig några handskar. Om det är så att Sigrid ej har det hon behöver, så inbjud henne till dig. Lova du mig ingenting» — — — (fortsättningen av brevet har icke kunnat tolkas med säkerhet).

I sin år 1555 utkomna »Historia om de nordiska folken» ger oss Olaus Magnus flera besked om hur nordborna gick till väga då de skickade meddelanden till varandra. I kapitlet »Om vårdkasar på bergen i krigstid» upplyser han att befolkningen på de klippiga stränderna samlar ihop ved på bergstopparna och gör vårdkasar (bild 11). Vid ett hotande angrepp från en fientlig flotta tändas bålarna vilka underlättar grannarna om faran. Dessa tänder »likaså flammande bål och giva därigenom tillkänna för de ännu fjärmare boende, att alla vapenföra män må . . . begiva sig från det inre slättlandet till kusten för att deltaga i dess bevakning.»

Uppbådandet av vaktmanskap skedde genom kringssändning av budkavle. Härom berättar Olaus Magnus, under det han hänvisar till en ryttare som i handen håller en stav eller käpp (bild 12) vilken »i ena ändan är svedd och i den andra omvirad med ett rep», att vid hotande krigsfara till lands eller till vatten överlämnas »en käpp av tre handsbredders längd till någon rask yngling för att av honom i hast överbringas till den eller den byn eller gården». Invånarna där skall inom tre, fyra till åtta dagar, med vapen och kost för 10 till 20 dygn, skyndsamt bege sig till avsedd plats, »vid äventyr att eljest deras hem brännas » (antytt av den svedda käppen) »eller husfadern, ja allt gårdens folk blir hängtt» (betecknat av det vidfästa repet). »När så budbäraren, snabbare än någon postryttare eller kurir, väl utfört sitt uppdrag, vänder han åter i sakta mak och har då med sig något föremål, som bevisar att han vederbörligen uträttat allt.»

Att på detta sätt skicka ett föremål för att överbringa underrättelser är av mycket gammalt ursprung. Hävderna berättar att Erik Seger-säll sände »pilbud» över hela landet och kallade alla stridbara män till Uppsala där han i det stora slaget vid Fyrisvallen år 988 besegrade sin brorson Styrbjörn Starke. Vid pilbud sändes en särskilt märkt pil från gård till gård. Pilformen på en budkavle betydde stor brådska; för övrigt skar man ej alltid in tecken eller inskriptioner på budkavlarna, sannolikt nöjde man sig ofta med endast ett litet runt trästycke, en avbarkad grenstump eller liknande; många gånger skars ju budkavlarna för att användas blott en gång.

Utsändandet av budkavle bibehölls långt in i senare tid. I byggningsbalkens bestämmelser om åtgärder vid skogseld kvarstod en föreskrift om budkavle ända till år 1914. Det hette, att »tager faran till, kungöres det nästa kronobetjänte och låta strax budkavlen gå byar emellan.»

Olaus Magnus nämner också att »liksom nu för tiden brev skrivas på papper och sändas människor emellan, så hade nordborna fordöm för sed att uppvakta varandra med skrivelser inristade i träskivor, som för dem voro som det präktigaste papper; ja även i våra dagar betjänar man sig utan svårighet i tältläger eller i belägrade städer, för så vitt man ej har tillgång till papper, av bark eller näver av björken i form av skivor eller tunna blad till att skriva brev på, och man gör det så mycket tryggare, som dessa ej skadas eller förstöras av regn eller snö.» En bekräftelse på att näver använts som underlag för skrift har vi fått genom de i Novgorod funna ryska näverbreven.

Sverige

Det svenska språkets historia delas i två stora skeden, först fornsvenskans och därefter nysvenskans tid. Gränsen dem emellan brukar dras vid året 1526, då översättningen av Nya Testamentet utkom.

Fornsvenskan indelas i runsvenskan (800—1200), lagsvenskan eller den klassiska fornsvenskan (1200—1350) samt krönike- och legendsvenskan eller den yngre fornsvenskan (1350—1526).

Från tiden före decennierna omkring år 1250 finns icke några brev på svenska, endast diplom på latin (=ämbetsskrivelser och dokument) är bevarade. Vår äldsta handskrift på svenska utgöres av två fragment av den äldre Västgöotalagen från tiden närmast före år 1250. Att det skrivits brev på svenska tidigare kan man utgå från. Men i de fall då de utgjorts av privatbrev har de snabbt förlorat sin aktualitet och därför icke ansetts vara värda att bevara. Annorlunda förhåller det sig med brev vilka har en officiell prägel — kungliga brev, biskopsbrev, privilegiebrev, stadfästelsebrev, donationsbrev, testamenten, förlikningar, boskiften, fullmakter, stämningar m. m.

Under tiden 1350—1526, den yngre fornsvenskans tid, är det svenska skriftspråket starkt påverkat av danskan, lågtyskan och framför allt latinet. Detta gäller särskilt det officiella språket, kanslispråket. Under perioden framträder en allt starkare tendens till ett för hela landet gemensamt skriftspråk. Det nysvenska språket tillkommer i väsentliga drag genom reformatörernas skrifter, särskilt bibelöversättningen 1541.

Även nysvenskan har rönt påverkan av olika språk: nyhögtyskan under den äldre nysvenska tiden, franskan under särskilt 1700-talets senare hälft, engelskan under senare tid samt amerikanskan i nutiden. Slutligen har också skolan, litteraturen, pressen och i nutiden radio och television utövat inflytande särskilt då det gällt att av de dialektiska dragen i det svenska språket skapa en jämförelsevis stor enhetlighet. Man märker denna utveckling då man läser brev från de olika århundradena, vilket säkert framgår av de brev jag här nedan kommer att citera.

Först återges ett brev (bild 13) från mitten av 1400-talet, skrivet på papper, vilket nyligen i samband med Skattunge kyrkas senaste restaurering återfanns instoppat bakom en av figurerna i det större av kyrkans båda altarskåp. På papperet finns tre olika texter, varav på ena sidan en på latin från år 1430. De två på andra sidan är på svenska och odaterade, dock troligen skrivna senare än 1430. Den första av de svenska texterna lyder:

»Salutem filialem in christo Prescriptam Within (Veten) kaere herra oc elsklegin gudfader ath jak oc min modher maghom (må) wael oc hafwm wi ther stort under oppa (undra vi mycket över) hwi j siaelwe willen alre (aldrig) koma wp til raettawik (Rättvik) oc see huru ther stodhe wtan hafwin gifwid mik över j bland wenir oc owenir som sigx aff ath harin j öknenne gör sinum wngom (övergivit mig bland vänner och ovänner som det säges att haren i öknen gör med sina ungar) tridia dagin epter thera födelse aen alt för thy takkar jak idher for aero oc dygd j hafwin mik giort mangfallelika oc bidher jak ider medh allo ödmykt wm (om) idher aerinde aera saa (oläsligt ord) hin ath j en komen tha aerin j gudhi oc mik welkomne som fadher til son. Kan thet oc saa wara ath j kunnen ey koma tha görin for gudx skul oc idra siaels scul oc laethin mik wndirsta (få veta) hwuru j magin oc skipen (skicka) mik idhert breff oppa thet kirkio gaelln (kyrkogäld) andor (Andor) aer raettawikx kirkio skyloger (skyldig) oc saa oc wm jowan jobbons giae for thy the wsalla (hushålla) badhe medh hiaelparaedha.» Det andra meddelandet på svenska är skrivet på så sätt att den första svenska texten strukits över såväl diagonalt som vågrätt varpå skrivar-
ren vänt på papperet upp och ned och präntat ned sin text. På brevet finns obetydliga vaxrester och dessutom en del ursprungliga vikningar vilka visar att det varit förseglat och hopviktt.

Gustav Vasa var en ivrig administratör som ville vara med och i detalj avgöra hur saker och ting ordnades. En följd därav blev bl. a. att från konungens kansli utgick ett stort antal brev, befordrade runt om i landet av hans *brevdragare*. Gustav Vasa ivrade för ungdomens bokliga fostran, i övervägande grad beroende på att han hade behov av skriv- och språkkunniga tjänare i kammare och kansli, som kunde sköta korrespondensen med främmande makter till nytta för särskilt handelsförbindelserna och landets ekonomiska välfärd. Alla konungens brev kom till på så sätt att han antingen dikterade dem för sina skrivare eller också angav vad brevet skulle innehålla, varpå han överlämnade åt skrivarna att utforma breven. Själv hade han sällan tid över att skriva egenhändigt. Genom det ivriga skrivandet kom det kungliga kansliet att påverka det svenska språkets utformning.

I början av år 1540 skickade Gustav Vasa detta brev till sin svåger Sten Eriksson Leijonhuvud och till sekreteraren Klemet Hansson, vilka under konungens resa till Västergötland hade vårdnaden om sönerna Erik och Johan och den lilla dottern Katarina (bild 14):

»Gustaff medh gudts nåde Swerigis och Göttis etc. Konungh.

Wår sünnerlig gunst tilforene etc. Skole i wetta Steen och Clemett, ath oss förrkomett är, ath någon tretto, och buller, är ibland thet partij, som schole achte upå, wort käre unge liiffzherschap på Örebro slott etc. Och hwars skuldh thet mest är, wette wij icke, Therföre är wor willie och begeren, at i granneligen förfare wele, hwem som skuldh hauffer, och lathe straffe therutöffwer, som tilbörlogit är.

Samelunde, må i och wetta, at wij och Margareta til Sinnes äre, ath haffue barnen dhedan och till Ören Szå wette wij icke till wisse, huru thet best skee kan, antingen tiil Land eller watn, effter wij icke till skiäls wetta, hvad före ther uppe är, Men doch på ederss förbättring, süntis oss lichast ware ath hvar ijsen wore starck, ath the droge Helmären, upå en mile när arboga, och sidan ther utöffwer moon. Item ther som och Siöön ginge reen, ath the dhå ferdas mett her Lars Siggesons skäriebått, när fagert och stille wedher wore, doch ingelundhe medt Segell, och motte skeppar Anders ware ther hoss, Item hvar the och skulle drage öffwer landt, kunde dhå barnen alle ware in utij Rossbåren, och ther under motte ware starke hester, och the som well stiffve ginge. Och hvad heller the drogo tiil land eller watn, motte ther ware godh tilsün medt, ath the bliffve welförwarett mz (med)

kleder eth och annett, fortü then kiöld och frost her effter är, thz (det) är ganske farligit. Och såge wij gerne, ath fru Ebba wille och fölgie barnen till Ören mett.

Item när Gudt will, the kome fram motte ther dhå holles godh starck wacht natt och dag, både för eldh och all annen fare skuld Och kunde icke schade, ath therhoss wore een rote trogne knechter, mz (med) haker.

Item, hvad dell, såsom barnen fattis will, medt godt fiisk eth och annet, motte dhå i tiidt förfordratt bliffua aff Cammer rådett, um hwilkit wij them och tilscreffvit haffve, ath the skole skaffe thenn dell them behoff görs, som gott är.

Item så må i ock sei ja then Dubenheim och Jomfru Margareta, ath barnen kunne få then matt som the haffve lust till, hvad thz (det) är mere kött, fiisk, eller annet Och må man förholle them, fersk fiisk, finski gidder (gäddor) och annen fiisk, som then icke bequem är, och lathe giffve them god Barendt fisk, gode flundrar och spetfiisk doch icke for mügit luttblött. Item Süness ider och gott ware Steen och Clemett, ath barnen motte kome till Tünnilssöö ther wore wij och till frijdz medt, effter ther är och en lustig platz, Doch stelle wij thz (det) till eder, huru eder best sünes. Item så sende wij och wore barn her mitt, någon Pomerantz, Szå skole the icke lathe giffve them ther utaff alt for mügit i sender, utan passelig. Men wij tro well, thz (det) andre selskap gör snart ende mz (med) them, få the sielffve rådhe.

Item Szå skole i och wetta Steen, ath thenne dreng, Hans Gamall fortöffwadt icke lenger mz (med) the breff han senaste bracte emellom eder, och oss på wegin, en i 3 wijkur minus 3 dager, Therföre ware tilbörliche at i motte afflöse honom, for then Sijnndt fortij hon wore honom för swår ath drage till himmelrichis medt Sijg Therföre görer thz (det) beste mz (med) honom, fortiter fortiter. Dat aff vårt slott Elffzburg etc. Anno 1540 under wort Secret.»

Från korrespondensen mellan Gustaf II Adolf och hans käresta Ebba Brahe är 11 brev kända, av vilka alla utom ett är skrivna av kungen. Hennes brev (bild 15) bär adressen »Hans Konghs maiestät min aldernådigeste konungh ågh herre kåmer date til underdånigest» »si-tissime»

På första sidan av brevet i marginalen har konungen skrivit: »Kom med Lars Sparre den 5 Nouembr.»

Då man läser kungens brev till Ebba Brahe och jämför dem med hennes brev till honom märks tydligt att han behandlar det svenska språket säkrare än hon och att han har ett rikare ordförråd, helt naturligt för övrigt då hans uppfostran måste ha varit mer omsorgsfull än den hon hade fått. Hennes brev, vördnadsfullt som det måste vara till en så högt uppsatt person som konungen, lyder som följer:

»Höghbårne alderr nådigeste kånungh ågh herre Eders kongh maie-stat är iagh med all underdånigh dienst ågh hiärteligh kiärleeks tråghne tilbiudelse en tråghen underdånigh tienarinne dännäst ösker (önsker) iagh E k m af dän högste gudh en stadigh halse ågh uälmåghe så uäl för Sin egen konnughslge (konungslige) persson riikedt til stor hugned sãm ågh för dän lyke ågh nåde migh ringhe iomfru uedefahres av E k mts kiärlighe skriffuelser ågh åtancker kan ågh dhänne E k mts migh uisede nåde ej opå et annat uis förskylle än ii et troget kiärleksfullt hiärta dädt dän högste gudh ueter at iagh till E k mt bähr dän stund iagh leffuer dädt E k mt säger åm bref til h f. nåde frökän Catarine (konungens halvsyster) åm dädt sãm h f n skole tale mäd h k mt min a n (allernådigste) dråningh (antagligen konungens moder änkedrottning Kristina) så är dädt fast bäter då E k mt drager tillbaka då iagh uel hafuer fast mehre åhughe at tale mäd h f n där til iagh ågh daghelighen bedär gudh unna migh til et gât bijstånd så uäl defröre (derföre) migh ringe iomfru ej uel anstår E k mts konungssliga pärsson at eftertrachte sãm ågh min daghelige fruchten ågh bedröffuile af dhe många spörmåhlena hafuer E k mt dågh stadicht ij mit Sinn sambt befaler E k mt nu af alt tråget hiärta ågh siäll med många sine tusen kiärlige åtancker ii gudz beskiärm altidh af nykiöpingh dän 19 October Ao 1614.

E k mt min aldernådigeste
konunghz ågh herres
tråghne underdånege
tiänarinne så länge iagh
lefuer
Ebba braa g drt.» (grevedotter)

Änkedrottning Kristina, hos vilken Ebba Brahe hade varit hovfröken, motsatte sig ett giftermål mellan henne och konungen. År 1614 flyttades Ebba Brahe som hovfröken till änkedrottning Katarina Sten-

bock, Gustav Vasas tredje gemål. Följande år bröts förbindelsen. Ebba Brahe gifte sig år 1618 med riksmarsken och generalfältherren Jakob De la Gardie och konungen år 1620 med Maria Eleonora av Brandenburg.

En person, som i statsnyttans intresse påverkade Gustaf II Adolf att offra sin böjelse för Ebba Brahe, var rikskanslern Axel Oxenstierna. Den store statsmannen, känd även som grundare av det svenska postverket år 1636, var en mycket flitig brevskrivare. I ett (bild 16) brev till brodern, sedermera riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna, avsänt från Jena den 6 december 1632, en månad efter konungens död, uttrycker han sin oro för vad som kan hända i Sverige nu då hans avhållne konung är borta. Han manar till sammanhållning och lugn:

»Wälborne käre Broder. Uthij hwadh perplexitet (bestörtning) jag medh wåre saker här uthe ähr råkader genom ded dödellige fränfelle s (salig) Kong. M:ttz, wår fordom allernådigeste herres, och hwadh ded för upseende, Gudh giffue icke confusion (förvirring), skall kone förorsaka i Swerige, föruthan (förutom) de fahrligheter, som oss rundt omkring förestå, ded besinnar jag ofta och twijffler inted, att du och flere mine medbröder taga i achtt. Hwad skall jag skrijffua? Ded ähr ett stoortt Gudz straff, att H. K. M:tt ähr så hastigtt, rebus nondum constitutis firmatisve (innan förhållandena ordnats och fastställts), oss ifråkallatt worden. Men ähr ett malum necessarium (nödvändigt ont), ded wij wäl begråta och beklaga kone, men inted andhra (ändra), uthan bedia Gudh om nådhe och fatta manlig resolution (beslut) till wårt fäderneslands wälstondh och conservation (bevarande).

Jag sender nu Grubben (Lars Grubbe, svensk sekreterare) till rijksens rådth att göra relation. Hafuer giffuedt honom en memorial (betänkande) medh och befaltt honom den muntligen att declarera (förklara) och åther taga medh första aff eder ordre och information (upplysning) öfwer, att göra mig all underrättelse.

Käre B (broder). Jag kan inted myckedt skrijffua, är aff negotier öfuerfallen (göromål överhopad) och hafuer nu lijten hielp, och ded som werst ähr, icke nu som förr någon att retirera (förlita) mig opå. Moste taga Gudh till hielp och sij till om mitt fäderneslandz interesse kan tagas i achtt till eder wijdare ordre kommer. Beder allenast, att du och de andhre wåre medbröder, hwar i sin stadh, wele beflita sig om enighet och samfeltte rådth, settiandhes all jalousie affsijdes (avund

åsido) och concurrere (samverka) medh högste flijtt att maintenira (bi-behålla) allt i fäderneslandet i rolighet (lugn) till des en almen rijksdag kan bliffua hollen.»

Karl XII anses icke ha varit någon stor brevskrivare; han var skickligare att hantera svärdet än pennan. Genom sin ställning som enväldshärskare, sina långvariga vistelser långt borta från det svenska rikets gränser och med en utpräglad fallenhet att själv vilja allt bestyra kom han dock att i stor utsträckning ägna sig åt brevskrivning. Karl XII påstod sig vara »en slät korrespondent», »mycket lätt till att hindras från skrifvande». Det förefaller dock som om han var ganska intresserad av att skriva brev. Åtskilliga av dem har bevarats till eftervärlden, många har gått förlorade.

Karl XII:s brev torde — helt naturligt — ha skrivits mycket hastigt, meningarna är korta utan lärda utvikningar.

Diplomaten och landshövdingen Nils Reuterholm (1676—1756) berättar att fältmarskalken Magnus Stenbock (1665—1717) en gång visade honom ett brev som han nyss fått från konungen. Denne hade råkat slå bläck över papperet i stället för skrivsand och sedan under-tecknat brevet med dessa rader: »Jag slog bläck på, men Tu kant väl ändå läsa't. Farväl Måns Lurifax.» Reuterholm nämner också att greve Arvid Horn (1664—1742) brukade skämta om konungens svårläsliga handstil. Den var särskilt svår att tyda när han hade dålig penna och sina stora handskar på sig då han skrev. Om man riktigt skulle förstå innehållet »behövde man bordet med, emedan somliga ord stode därpå, när raden lyktades.» Ett brev från konungen till systemen Ulrika Eleonora (bild 17) ger en uppfattning om hans handstil. Det är avsänt från Ravit den 31 maj 1701 och lyder:

»Durchleychtigst Princess, aldranådigsta kiäresta Syster!

min hiärtans aldrakiäresta Systems nådigsta brefv medh Cronhielm har iagh nu bekommit och kan iagh intet tillfyllest ödmiukeligen betaka mon coeur som så altstadigt öfverhopar migh med sin nådh som ändå intet är förmögen, fastän iagh aldrig så åmbeflitar migh at någonsin kunna blifva nog wärdigh till all mon coeurs nådh, iagh har och i dagh fått ett min hiärtans Syster(s), käraste brefv for hvilket iagh och underdånigst tackar, gudi ware lofv at dråtningen åther är frisker igen, iagh håppas medh guds hielp vår herre lærer styrka och hielpa henne

till fulla kraffter, tidens kårtheet effterlåter migh nu intet längre at upvakta utan iagh recommenderar i mon coeurs nådh dhen som är i döden

min hiärtans Systers
underdånigsta trognesta
broder och tiänare

iagh ber min Recommendation
till alla bekanta.

Carolus»

Man lägger märke till att Karl XII i överskriften på brevet tilltalar sin syster »Durchleychtigst», ett tyskt ord som förr i tiden användes i tilltal till furstliga personer och närmast betyder »genomlyst». Inne i brevet användes några gånger orden »mon coeur» då han talar till system.

Influenserna från fransk kultur hade alltsedan mitten av 1600-talet stadigvarande ökat i Sverige. Det innebär att det svenska språket uppblandades med franska ord, icke endast tyska vilket sedan länge varit vanligt.

Under en period av 50 år från omkring 1730—1780 var Sverige i kulturellt hänseende mer beroende av Frankrike än någonsin. Inom hov och diplomati talades allmänt franska och samma var förhållandet inom sådana intellektuella kretsar där man hade eller ansåg sig böra ha råd att kosta på sig en solid utbildning.

Skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718—1763) höll efter franskt mönster stor litterär salong i Stockholm på 1750-talet. Hon var påverkad av bl. a. Rousseaus författarskap. Dennes brevroman »Julie ou La Nouvelle Héloïse — Lettres de deux amants habitants d'une petite ville au pied des Alpes», utgiven år 1761, torde med sin psykologiskt inträngande skildring av bokens kärlekspär i hög grad ha tilltalat fru Nordenflychts svärmiska natur och starka känsloliv.

Rousseaus uppfattning om brevskrivning var att »ett brev, vilket är tillkommet endast av kärlek, som skrivs av en verkligt passionerad älskare, skall vara något dunkelt och obestämt, vidlyftigt och i oordning, med upprepningar. Hans hjärta, fullt av en känsla som svämmas över, upprepar alltid samma sak och slutar aldrig med att upprepa.»

Det förefaller som om Rousseaus mönster följts av fru Nordenflycht, då hon någon gång under våren 1762 skriver — på franska — det

glödande kärleksbrev till den 17 år yngre Johan Fischerström vilket blivit så berömt i vår litteratur. Han var föremål för hennes heta kärlek men torde själv inte ha hyst någon djupare amorös känsla för henne:

»Sachez vous cher Adil, que vous etes né pour reparer tous les malheurs de la Bergere du N. Vous avez été jusqu'ici l'objet de ma Passion, une Passion aussi forte qu'involontaire, a présent vous etois l'objet de tous les facultés de mon ame; je vous aime, je vous admire, je vous adore; ma Cabane est devenu un Ciel pour moi par votre Tendresse: votre présence l'embellit, vous y repende une lumiere celeste, qui reste encore après votre depart, qui rempli tous mes sens d'une douce volupté; Mais cette vertu forte, ces sentimens delicats, cette fermeté, cette douceur, qui font la Base de votre Character sont une matiere inpuisable pour ma Contemplation. Que je suis heureuse! La douce confiance, qui a manqué jusqu'ici a mon bonheur, vien de remplir mon Coeur de sa vive influence, oui mon admirable ami je vous rende enfin justice, vous etes vertueux, Vous etes grande, jè benis tous mes malheurs, j'adore la Providence qui ma reserver la meillere recompence a la fin, qui m'a donne vous. vous. vous!!!»

Nog kan man i detta brev tala om känsloberusning; med upprepningar och interjektioner understryker brevskriverskan att hon är överväldigad av passion för den hon älskar.

Den gustavianska tidens brevskrivare lade ofta ner stor möda vid utformningen av sina epistlar; brevskrivandet uppdrevs till en skön konst. De charmfulla och spirituella orden blev ofta fraser utan egentlig innebörd under detta vänskapskultens speciella tidevarv. Vänskapsvärmeriet kunde drivas till överdrift vilket visas av diplomaten Carl Gustaf von Brinkmans (1764—1847) synnerligen omfattande brevväxling med både män och kvinnor.

Gustav III (1746—1792) var en flitig brevskrivare. De flesta av hans brev och biljetter är försvunna, åtskilliga av dem har dock bevarats till eftervärlden. Av dessa är de flesta skrivna på franska.

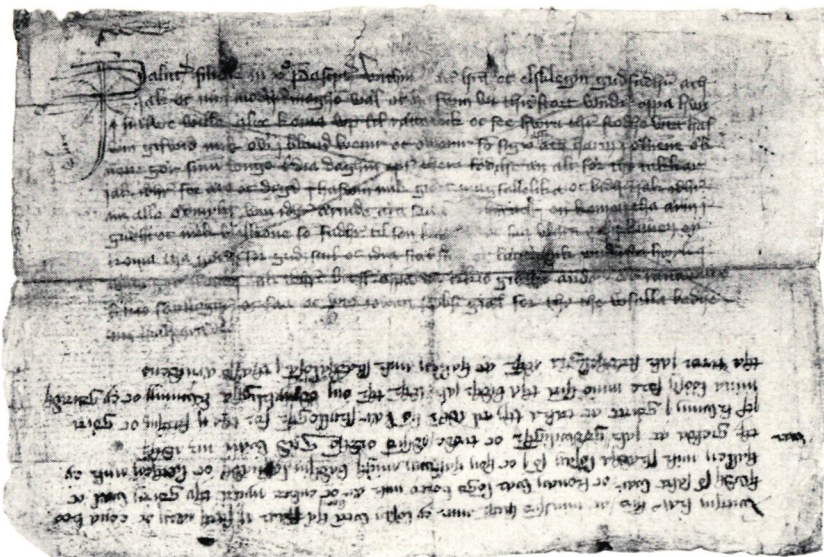
Här nedan återges ett brev, skrivet vid 16 års ålder till grevinnan Fredrika Eleonora Bielke (1738—1808, bild 18). Hon tycks ha varit en av Gustavs allra intimaste vänner under kronprinstiden. Deras vänskap torde dock icke ha varit erotisk färgad utan av en mera svärmisk och intellektuell art.

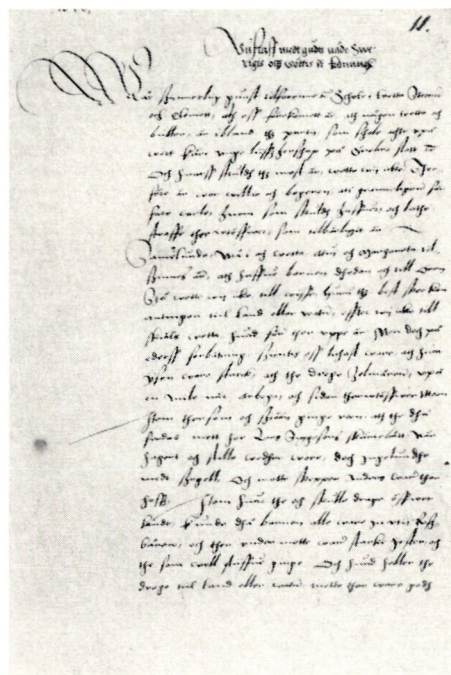
11. Ur Olaus Magnus Historia om de nordiska folken.

12. Ur Olaus Magnus Historia om de nordiska folken.

13. Brev från mitten av 1400-talet,
funnet i Skattunge kyrka.

14. Första sidan av brev från Gus-
tav Vasa till Sten Eriksson Leijon-
huvud och Klemet Hansson, mars
eller april år 1540. Kungl. Biblio-
teket, Stockholm.

Först återges början av brevet på franska, exakt och med brevskrivarens ändringar för att läsaren skall få se hur han behandlade språket. Efter detta avsnitt följer hela brevet på svenska.

"Ka le 5. de Julliet 1762

à Mad. de Bielke.

Vous voyés, Madame, que je suis homme de parole, et comment ne la pas tenir quand il s'agit d'écrire à une perssonne aussi aimable que vous l'êtes. Mais ne voila-t'il pas que je comence à vous dire ~~ce~~ que tout le monde pense et ~~ce~~ ~~ce~~ ce que vous seule prenez pour des complimens mais cest ~~ce~~ qui m'arrive presque toujours quand je pense à vous. Les Nouvelles de ce païs-cy ne sont pas des plus interessentes, vous sapes déjà (à ce que j'apprend de Dalin) que les Etats m'ont refusé la permission que je leur avois demandé ~~vos sentence~~ j'aiveû la lettre charmante que vous lui avés ecrite sur ~~ce~~ sujet pardonnés lui cette indiscretion"....

Brevet förefaller vara skrivet med stor brådska, vilket kanske är anledningen till ändringarna och tilläggen och till de många stavfelen. Dessa rättas dock till i viss utsträckning.

Översättning:

(Lo)ka den 5 juli 1762.

Till Madame Bielke.

Ni ser, Madame, att jag är en man som håller sitt ord, och varför inte hålla det när det gäller att skriva till en så älskvärd person som Ni. Men nu börjar jag visst säga Er det som alla tänka och som Ni ensamtar för komplimanger men som nästan alltid kommer för mig när jag tänker på Er. Nyheterna från denna trakt hör inte till de intressantare, Ni vet redan (efter vad jag erfar av Dalin) att Ständerna ha vägrat mig det tillstånd jag begärt av dem jag har sett det förtjusande brev

som Ni skrivit till honom om detta förlåt honom denna indiskretion . . . Ni är orättvis mot Er själv genom att säga att Ni skriver dåligt jag försäkrar Er att jag önskade kunna skriva lika bra som Ni. Kungen och Drottningen ha varit (?) i Stockholm från den 14 till den 24 juni, då jag roade mig på bästa sätt vi superade varje dag i Kungens trädgård där alla stadens damer voro klädda i robe ronde det var konsert från klockan 7 till 9. Ständerna voro den 21 i (Råds?)salen där jag kände mig så dålig att jag var nära att svimma men jag återhämtade mig och mår förträffligt vi ha haft mycket dåligt väder likväl anlände galären till Kungsör den 1 i denna månad efter tre dagars segling men Stolpe greve Dyben Sincler Dalin (?) Klingenstierna & Liven voro mycket besvärade de fingo äran tillbringa dagen på Galären (eftersom) de hade blivit skilda från fregatten genom en vindstöt (och) blevo tvungna att låna allt de behövde. mina bröder blevo utsatta för ett förskräckligt oväder de kastades mot en sandbank men äro vid god hälsa Vi anlände hit i förgår på kvällen Mme Kurk (?) har en förskräcklig tandvärk, det är bedröfligt att se henne. Men jag tänker inte på att jag tråkar ut Er med så mycket prat allt jag ytterligare har att säga är att alla sakna Er och att man skulle önska att Sturefors vore i Loka eller att Loka vore vid Sturefors. Tillåt mig skriva på franska utan att sluta mitt brev med komplimanger som äro tröttsamma och som Ni inte tycker om. Om Ni gör mig nöjet att svara ber jag Er särskilt att utesluta Prinsen från brevet, det är till Trädgårdsmästaren i Loka som Ni skriver en gåta som jag skall förklara (som jag låter Er gissa till) nästa post(dag).

Gustaf

Gustav III förde många förtroliga korrespondenser med damer. De kännetecknas dock icke av den erotiska underton som ofta förekommer i förtroliga brev mellan man och kvinna. Han sökte helst brevkontakt med damer, som lockade honom intellektuellt och inför vilka han kunde hänge sig åt tidens vänskapssvärmeri. Ett exempel härpå utgör det nyss återgivna brevet till grevinnan Bielke, som tycks ha haft en ovanlig bildning och intellektuell förfining.

Kungen såg helst att en kvinna, som genom stark amorös dragning till honom gjorde honom osäker, ej befann sig i hans närhet. Så var fallet med grevinnan Septimanie d'Egmont, född de Richelieu. De träffades i Paris vintern 1771. Efter tre veckor återvände han, då nybliven konung, till Sverige. Han återsåg aldrig »sitt hjärtas dam» som

han med förebild från riddartiden kallade henne, men de brevväxlade förtroligt under de närmaste åren. Det första brev kungen skrev på kvällen efter statskuppen den 19 augusti 1772 var till henne. Hon dog år 1773. Som minne av sitt hjärtas dam hängde han på en vägg i sitt rum en miniatyr som visar henne sittande med ett av kungens brev i sina händer (bild 19).

En annan brevskrivningens hängivne utövare var Carl Christoffer Gjörwell (1731—1811). Hans vidlyftiga korrespondens, förvarad i Kungl. Biblioteket, omfattar den långa tidrymden 1749—1811. Som bibliograf, publicist, bokförläggare och bokhandlare brevväxlade Gjörwell med åtskilliga äldre och yngre skriftställare, lärde, samlare, bokvänner och mecenater. Som helhet utgör hans efterlämnade brev dokument av oskattbart värde för vår kunskap om svensk kulturhistoria under drygt 50 år från 1700-talets mitt.

Under 1800-talet framträder två av våra största diktare, Tegnér (1782—1846) och Strindberg (1849—1912), även våra främsta brevskrivare. Bådas korrespondenser är omfattande och ger, förutom viktiga biografiska uppgifter, ojämförliga tidsskildringar från samtiden.

Ett studium av deras brev ger en god uppfattning om de båda diktarnas olika väsen och skilda sätt att utnyttja brevet som uttrycksform.

Deras sociala ställning var inte likvärdig. Tegnér var nationalskalden, ledamot av Svenska akademien vid 36 och biskop redan vid 42 års ålder. Strindbergs författarskap rönt aldrig av samtiden något odelat erkännande, den enda statliga anställning han innehade var en ganska blygsam befattning som eo amanuens vid Kungl. Biblioteket mellan åren 1874—1882.

Det är förklarligt att deras brev visar stora kontraster. De har dock ett drag gemensamt: det starka känslomässiga engagemanget.

Tegnér utformade många av sina brev med tanke på att en gång få dem publicerade. Det är vanligt att han redogör för sin uppfattning i filosofiska och teologiska, litterära och politiska frågor.

Han analyserar sina ämnen med omsorg och formulerar sin uppfattning så att breven skulle behålla sin aktualitet under en längre tid.

Han är skeptiker, han kritiserar och ironiserar, kommer med infall och strör omkring sig blixtrande kvickheter i träffsäkra bilder. Han smickrar adressaten och talar på ett menande sätt illa om andra. Men alltid behåller han en viss distans till mottagaren.

Tegnér's verklighetssinne kommer också fram i hans korrespondens, icke minst i breven till hustrun, i vilka han gör sig noga underrättad om hur familjen har det och ger anvisningar i olika praktiska angelägenheter.

Strindberg hade säkerligen inte, då han skrev sina brev, någon avsikt att få dem publicerade. För honom var brevet blott ett medel att delge andra människor glada, smärtsamma eller förtvivlade händelser i hans och familjens liv, protestera mot något, meddela en order eller be om tjänster, vilka ofta gällde hjälp att anskaffa pengar för att rädda en kritisk ekonomisk situation — penningbekymren var för Strindberg i stort sett konstanta ända från 1870-talet fram till i början av 1900-talet.

Han älskar ej det glänsande och klangfulla, han går direkt till saken och tillkännager öppet vad han tänker om sina medmänniskor. Breven återger så gott som undantagslöst en föreliggande situation i hans liv och är därför i stort sett aktuella endast för dagen.

Strindbergs avsevärda produktivitet som brevskrivare förklaras väsentligen av hans bristande förmåga att ta personlig kontakt med andra och rädsla att träda fram muntligen. När han var plågad av sinneströrelse, och det var inte så sällan, kunde han icke personligen framföra vad han ville ha sagt utan skrev ned sitt problem. I ett odaterat brev år 1875 till Rudolf Wall, utgivare av Dagens Nyheter, som han frivilligt och hastigt lämnat i vredesmod våren 1874, ber han att Wall skall anställa honom ånyo. Han skriver bl. a.: »Som jag fortfarande icke kan tala sammanhängande så mycket som står på det här papperet har jag tagit mig friheten att skriva.»

Här återges ett brev från Strindberg till Hjalmar Branting år 1886, en tid då hans första äktenskap, vilket upplöstes år 1891, börjar att obönhörligen gå mot ett sammanbrott:

Greze d 24 Jan. 86

»Kära Branting!

Att jag ännu, oaktadt jag stundtals känner mig utbränd, dock (är det Svenska det här?) måtte ega en ofantlig fond af vitalitet, framgår deraf, att läsningen af ditt bref som mest innehöll upplysningar om för mig okända saker, muntrade mig.¹ En tidning som Vårt Land kommer tro-

¹ Branting hade talat om att reaktionära tänkesätt var på väg i Sverige. De konservativa tidningarna Svenska Dagbladet och Vårt Land uppvisade ständigt ökade prenumerationssiffror, regeringen hade framlagt förslag om inskränkt tryckfrihet och förberedde införande av spannmålstullar.

ligen att göra mera nytta än vi allesammans förmått. Jag önskar den ett kort, men välsignelserikt lif.

Ditt bref har dessutom varit mig som en väl anbragt Klatsch af en piska.

Du vet att min sympati för menskorna i gemen, som yttrar sig i sensiblerier när jag skall slå till en fiende ofta gör mig spratt.

I natt har jag dansat med Ryske Generalguvernörens Adjutant, Ryttmästaren vid Ryska kavaleriet med minst fyra ordnar (som jag burit på mitt bröst) N° 1 på Finska Riddarhuset, min hustrus släkting etc B, som varit kommenderad på hängning af Nihilister i Petersburg och skjutit på Turkar i sista kriget. Denna öfverklassens naturlige vän, en 29-årig ung man, utbjuden att fira min födelsedag, har gråtit i (icke ironiskt) mina armar och förklarat sig ovärdig vara i så fint och intelligent sällskap som mitt och . . . etc. Klockan 12 i natt då underrättelsen om Wallenbergs frånfälle² anlände, sveptes samme yngling i ett lakan, och sedan jag målat honom hvit i ansigtet, stuckit en citron i hans ena hand och ett tändt ljus i den andra, sjöng bildhuggaren Vallgren »Ryska messan»³ öfver liket som skulle föreställa A. O. W. — — — — —

I fjor våras erhöll jag i uppdrag af Nouvelle Revue skrifva la Société de Stockholm. Jag skref i fyra månader. För en månad sedan fick jag igen manuskriptet med en hop artiga svepskal.

Det var ett slag i hufvet som jag föll för. Har detta kommit från Sverige?

Derpå reste jag mig igen, sände ms till Edvard Brandes. Han ville ta det i Politiken. Men så ångrade jag mig och tog tillbaka . . .

Nu klockan 11 f.m. (Min vän »släktingen» sofver ännu dernere med Spada af Stockholms Dagblad)⁴ har jag beslutat (efter ditt bref) att i L'Intransigeant publicera kapitlet La Famille Royale och Les Chambres Les Ministres, samt derefter, alltsammans i Politiken.

Stärk mitt beslut! Men säg mig först om ej vore klokt först vänta pengarne från Sverige. Ty jag sitter här i 2.000 Francs skuld och vill till Schweiz att min hustru må sätta opp hotel pension! Säg mig det, och påskynda om möjligt pengarne.

² Enskilda bankens grundare A. O. Wallenberg hade nyligen avlidit.

³ Hörde till Strindbergs favoritnummer. Lär ha tillkommit när finska studenter skulle delta i begravningståget för en högre rysk ämbetsman.

⁴ Tidningens pariskorrespondent Johan Janzon.

Mera! I går afgick till Neue Freie Presse i Wien tre långa bref om »Franska Bönder». Tidningen har reflekterat förut på mitt anbud och öfversättare finnes vid redaktionen.

Du ser hvad jag kan arbeta, men så är jag som en trasa och mitt bref så rapsodiskt.

— — — — —

För att kunna arbeta så otroligt jag gör, följer jag Spencers råd och roar mig. Jag dansar, spelar biljard med unga damer, leker på guitarr och gör Chansonger.

Jag kan icke ha roligt utan i fruntimmerssällskap så pass kvinnohatare är jag.

(Min hustru och jag ha grälat slut i kvinnofrågan och äro lika kära i hvarann som förr, men vi ha grälat alldeles djefligt, så det höll på att gå sönder! Gud (?) ske lof det gick öfver och att dynamitattentatet mot hennes trohet⁵ mot mig misslyckades.) — — — — —

En annan fråga? Kan jag resa med föreläsningar i Sverge om framtidsfrågorna, och bör jag det? Känner det som en pligt!

— — — — —

Jag super nu också för att hålla opp krafterna. Goodtemplariet är jesuit-reaktionens farligaste vapen i Sverige. Så tror jag nu, men var en gång duperad!

Fru Edgrens djupa betydelse förstår jag ej.⁶ Hon har rätt i att kvinnans ställning är olidlig, men hon har orätt då hon skyller på mannen. Qvinnan har *valt* sin ställning som öfverklass (=lefver på mannens slaf-arbete), men får nu plikta för *sina* brott. Obs: mannen ensam dömd till familjeförsörjare=orättvist.

Svara mig nu på alla dessa frågor! Och påskynda pengarna! Får jag mycket pengar, skall jag anse som en dyr pligt att betala af min skuld du så vänligt en gång lät mig iråka!⁷

Farväl! Mina helsningar
och mitt tack

Din Vän
August Strindberg

⁵ Avser rykten om Siri von Essens, Strindbergs hustru, otrohet. Branting hade lämnat några upplysningar i saken.

⁶ Branting ansåg att Anne-Charlotte Leffler-Edgren var den enda i Lorénska fondens styrelse som kunde tänkas stödja ett stipendium åt Strindberg.

⁷ Branting var en av dem som stod bakom insamlingen till ett stipendium till Strindberg. Det var troligen också han som, genom förmedling av en vän till Strindberg, hjälpte denne i maj 1882 med ett lån.

Under 1800-talet började man i Sverige att mera allmänt ägna sig åt brevskrivning. Detta förhållande förklaras i första hand av att kunskapsnivån hos folket höjdes genom tillkomsten av folkskolestadgan den 18 juni 1842. I denna bestämdes att det skulle finnas en fast skola i varje socken och att alla barn skulle börja läsa, skriva och räkna senast vid 9 år. Det blev både en rättighet och en skyldighet för alla att lära sig läsa och skriva.

Andra viktiga förklaringar till att brevskrivning spred sig bland det svenska folket utgör de väsentliga förbättringarna av kommunikationerna sjöledes och till lands, industrialismens genombrott vid mitten av seklet och exportindustrins stora uppsving under 1860-talet med åtföljande uppblomstring av affärslivet, näringsfrihetens genombrott år 1864 och den därigenom påbörjade flyttningen av människor från landet till industrierter och städer. Slutligen bör väl också framhållas enhetspartots införande år 1855 ävensom emigrationen till Amerika, vilken orsakade en livlig brevväxling.

Som alltid då det gäller genomgripande samhällseliga reformer tog det avsevärd tid innan de i folkskolestadgan uttalade, med nutida ögon sett ganska blygsamma kraven på undervisning kunde tillgodoses. Staten lämnade icke församlingarna det stöd, som var en förutsättning för reformens genomförande. Följden blev att det ofta var svårt att besätta lärartjänsterna med kompetenta krafter. Många föräldrar hade svårt att inse värdet av att deras barn lärde sig skriva och läsa. »Undervisar de väl i religionen, så torde det vara tillfyllest.» Denna uppfattning delades ofta av prästerna: »Vad nytta kan väl en fattig torparens dotter hava eller vad bruk kan hon göra av sin skrivkonst och ännu mer av sin rättskrivning? Tilläventyrs kan hon uppsätta ett sirligt och städat kärleksbrev till sin fästman, men dylika brev bliva nog välkomna, om än några ortografiska fel där förefinnas.»

Det är därför icke att förundra sig över att rättstavningen — för att icke tala om interpunktionen — i brev, skrivna under 1800-talet och ända in i början av 1900-talet av personer med enbart folkskolebildning, ofta är mycket osäkra (bild 20):

Jung frun Christina Gustafva
Swäns Dotter Göt Gatan Eriks dal
huset No 11 afv lemnas J krydd boden
Stock oHolm
»biörsstorps äge d 10 april 1849(?)
ällskade dotter

Jag får så ledes beswara ditt kärkomna brefw afw d 15 mars be kom Jag eii förr än d 8 denes hwar före Jag är ganska lesen öfver all dän stund du torde tro att dät är om jntet som förr omtalat är män skulle du nu å stunda att genast skicka ner din olofw sedell så är du ganska wäl emot tagen ut afw fru hedelius män så fortt sig göra låter så skrifw ner wi har alla en god hällsa å Gud gifwe dig samma lyckliga för del å när du blir till res att flytta J höst så skall du skrifva litet för ut så får du skuts emot dig wid norr köping eller motala hwilket dera stället du will passa gera å om du will efter fråga laller stets fartyg så kåmer du öfver utan rengaste om kåstnad å seder mera hållsas du från syskon slägt och wänner män först och sist hållsas du från din J döden ömma och hullda för äldrar tecknar G hiertt ell och

maria anders Dotter

din broder kom hem för liden höst och är hemma på ortten å bräner under winter tiden å till sommaren ärnar han att resa till strömsholm om Gud för länar honom hållsan å Jag har wäntat så mycket på dätta brefw å dät har legat J tiur torp så länge så wad du nu gör så skrifw snart Jag öfwer lämnar dig och os J Guds troгна be skyd som uti alt är dät bästa

när Du skrifver så sätt a dräsen till ösiö påst Cåntor och wästra tollsta biörstorps äger.»

Att döma av den ganska rutinerade handstilen var brevets avsändare en icke alldeles ovan skrivare. Det torde emellertid författaren till detta brev, skrivet nära 40 år senare till F D Solldat Aron, Yttermo, Leksand, ha varit (bild 21):

»Falun den 25 Maj 88

Jag vill sätta mig ned på denna qvell och skrifva nåra rader till eder att jag har hellsand och mårbra och jag önskar att desa rader finge träfva eder med kelsan (hälsan) och nu vill jag att ni skall sjika kläder till mig som ni vet arbetet går bra och kamratärna ära bra ni kan hellsa Brita och alla har mares kesten rest men om ni kan göra mig ett par strumpa och sjika Adresen skall ni ställa

Storegatan 41 Falun

Caren Anderson var god och skrif svar.»

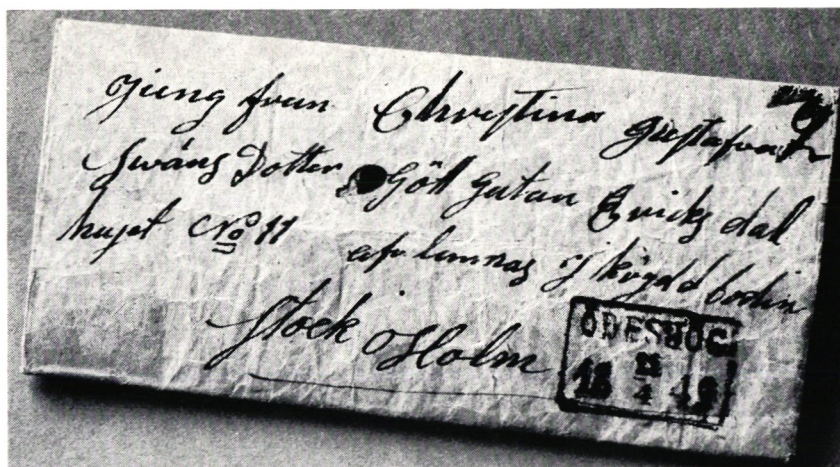
Som jämförelse återges här ett brev, skrivet 50 år tidigare av en 14-årig yngling tillhörande en samhällsklass som hade råd och oftast också

19. Grevinnan d'Egmont. Miniatur, Nationalmuseum, Stockholm.

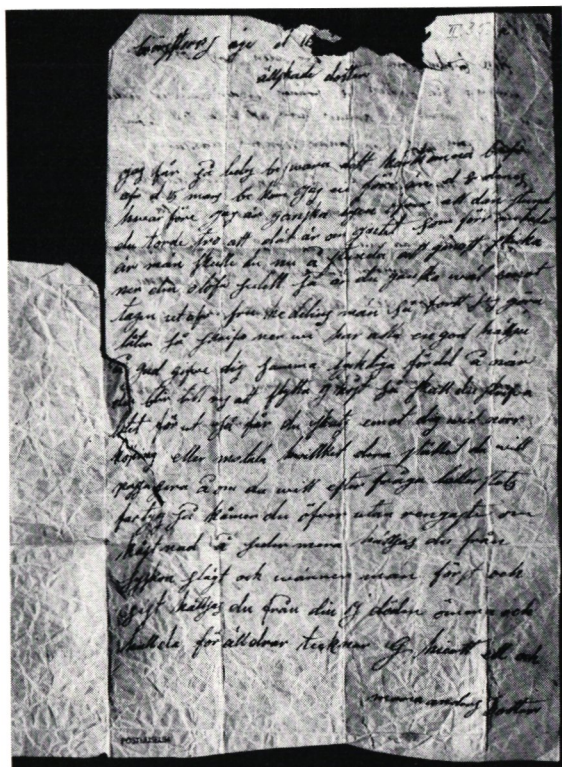
23. 6th
Kia a 5 de Juillet 1762.
à Mad. de Bille.

[illegible]

18. Första sidan av brev från kronprins Gustaf den 5 juli 1762 till grevinnan Fredrika Eleonora Bielke. Universitetsbiblioteket, Uppsala.

20. Adressen på brev den 10 april 1849 till Jungfrun Christina Swäns Dotter.

20. Första sidan av brev till Jungfrun Christina Swäns Dotter.

21. Brev den 25 maj 1888 till f. d.
soldaten Aron, Leksand.

Johan den 25 Maj 88
Jag vill sätta mig ned på denna
penn och skriva några rader till
der att jag har hellsand och mår bra
och jag önskar att dessa rader finge
trösta der med kulsen och att vill
jag att ni skall göra kläder till
mig som ni vet. I arbetet går bra
och kamraterna äro bra ni kan
hålla Bråta och alla har mares
koder ut men om ni kan göra
mig ett par skampor och göra
derom skall ni ställa sig
Här i Sturugatan 91 namn 91 Johan
Aron Andersson var god och
skrif svar.

22. Brev den 7 maj 1838 från
Göran Hammarhjelm till hans
fader.

Bästa Pappa

Den 24 April dag
en student af Götteborgs
Akademi wid namn Smiths
I Lördags wero vi bydd

na till Öfverste Löjtnant
Tornblad och i Tisdags
hos Profesör Rabenius.
En Vermlänning Rus är
mycket sjuk så att Vermlänningar
får lof att waka
hos honom. Här är en
fullkomlig pmmar, och all
från bortas Pappas lydige
son
Göran
Hälsade af 7. Maj. 1838

var mycket mån om att ge sin ungdom en gedigen utbildning. Det är skrivet till hovmarskalken och kammarherren Carl Fredrik Hammarhjelm av hans son Göran, studerande i Uppsala (bild 22):

»Den 24 April dog en student af Götheborgs Nation wid namn Smith. I Lördags woro wi bjudna til Öfverste Löjtnant Törneblad och i Tisdags hos Professor Rabenius. En Vermlänning Rus är mycket sjuk så att Vermlänningar får lof att waka hos honom. Här är en fullkomlig sommar; och all snön borta. Pappas lydige son

Göran

Uppsala d. 7 May: 1838»

I Sverige började i mitten av 1800-talet gåsfjädern, sedan medeltiden allmänt använd som skrivpenna, att ersättas av stålpenan. Det tog tid innan den nya pennan kom till allmän användning. Det heter dock i ett handelslexikon från år 1870: »Stålpennor hafva numera nästan utträngt gåspennorna. Och antalet af deras motståndare minskas dagligen.» En svensk tillverkning av stålpennor började år 1873.

Ända sedan den heliga Birgittas tid var det känt att olimmat papper sög åt sig bläcket men att glättat papper kom skriften att flyta ovanpå. Det gängse sättet att torka skriften blev dock att använda sand, förvarad i runda dosor (horn) av trä eller metall med silhål i locken så att sanden fördelades jämnt över papperet (bild 25).

Ännu vid mitten av 1800-talet förekom läskpapper inte allmänt i privat bruk. Då börjar man emellertid att mer och mer byta ut sand mot läskpapper. I slutet av 1850-talet annonserade pappershandeln läskpapper i vitt, rött eller grönt till salu. I statliga institutioner användes dock sanddosor ganska allmänt ända fram till seklets slut.

Fram till 1700-talet förvarades bläcket vanligen i ett gethorn — därav namnet bläckhorn — vilket sattes fast i en järnring invid skrivarens bord eller pulpet. Därefter övergick man mer och mer till bläckhorn av glas eller porslin. Med detta tidevarvs smak för lyx och elegans var många icke nöjda med ett enkelt bläckhorn. Man skaffade sig särskilda skrivgarnityr av silver, porslin eller annat material, utrustade med bläckhorn, sanddosa, gåspenna och ibland också andra utensilier (bild 26).

Under Karl Johanstiden tillverkas skrivställen ofta av tungt material, marmor eller porfyr, vilka placeras på gyllene lejontassar. Under 1860-talet blir skrivställ av gjutjärn med rik ornamentering — det lilla bläckhornet av glas döljs av gjutna blommor och blad — moderna och håller sig kvar till sekelskiftet. Då börjar man placera diverse prydnader på skrivbordet. Mycket omtyckta var djur som hundar, fåglar och höns av brons, importerade från Wien.

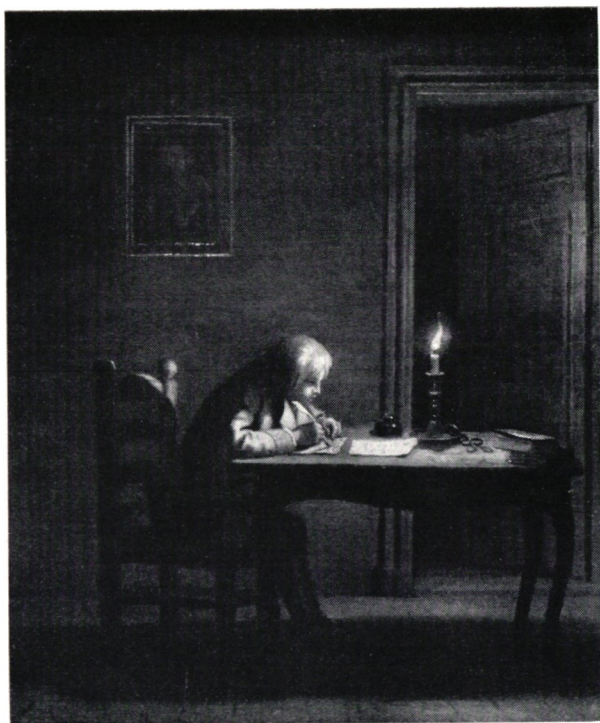
Från början av 1900-talet och fram till det första världskriget förekommer skrivställ av ornamenterat, svart glas, kompletterade med ljusstakar, pappersknivar, sigill och brevprens, någon gång också ett askfat. Efter kriget ändras smaken och de enkla marmorgarnityren i klassisk stil blir populära.

Reservoarpennans genombrott under 1920-talet fick till följd att de påkostade skrivgarnityren började försvinna. Reservoarpennan var i och för sig ingen nyhet, redan under 1600—1700-talen hade flera personer låtit tillverka en penna med behållare för bläck. Det var dock först år 1884, som amerikanaren L. E. Waterman lyckades framställa en fullt användbar modell. Hans konstruktion erövrade snabbt världsmarknaden.

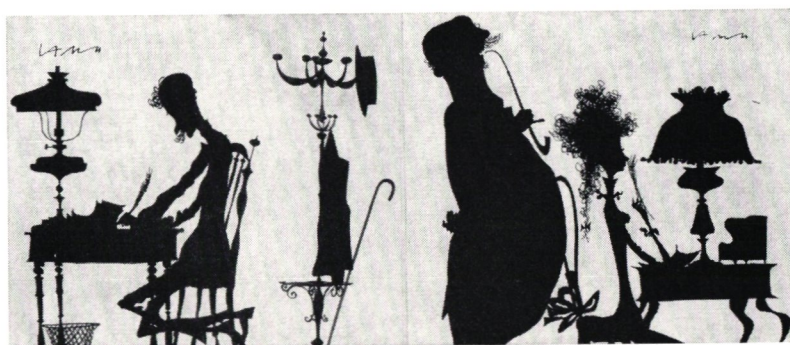
De första reservoarpennorna var försedda med en liten säck av gummi som bläckbehållare. På 1930-talet kom pennor med olika konstruktioner av kolvfyllningar i marknaden. Sedermera har en del förbättringar i konstruktionerna gjorts.

Reservoarpennan med flytande bläck måste fyllas då och då och vissa fabrikat har, åtminstone tidigare, haft benägenhet att plumpa, rinna och bläcka ner kläder. På 1940-talet uppfanns kulpennan vars skrivspets, som utgöres av en stålkula, erhåller bläcket från en patron innehållande bläckpasta. Skrift med kulpenna torkar omedelbart och läskpapper behöver därför inte användas. Pastan rinner och plumpar inte. Den bläcker ej ner och patronen varar länge. Kulspetspennan är ett bekvämt och praktiskt skrivdon som numera helt dominerar vid manuell skrivning.

Tidigare har nämnts att den första maskinen för kuverttillverkning konstruerades i England år 1844. Kuvertindustrins snabba uppblomstring i landet berodde tydligen på att England år 1840 — som första land i världen — införde frimärken och ett enhetligt porto, dvs. postavgiften gjordes beroende av försändelsens vikt och icke längden av

23. *Skrivande gosse* av Pehr Hilleström (1733—1816).
Privat ägo.

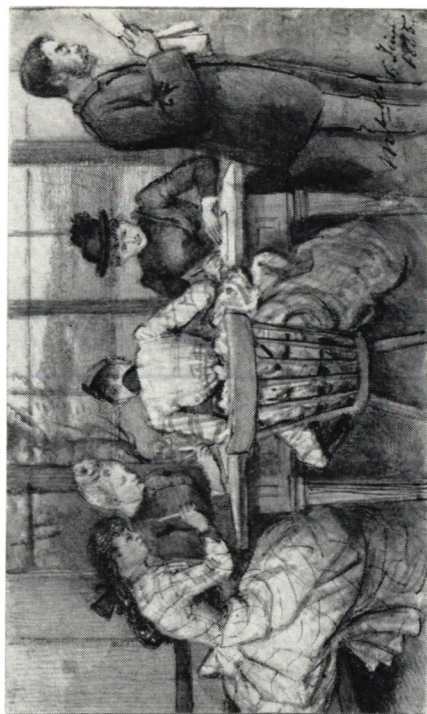
24. *Brevskrivning*. 1800-talet. Tuschteckningar av konstnären Martin Lamm.

25. Sanddosa av masurbiörk, troligen från 1700-talet. Kommerskollegium, Stockholm.

26. Skrivställ från år 1765. Mariebergs fajans- och porslinsfabrik, Stockholm. Röhsska Konstiödmuseet, Göteborg.

27. Brevskrivning. Färglagd teckning av Fritz Dardel år 1885. Nordiska Museet, Stockholm.

den sträcka försändelsen skulle befordras. I Sverige fick vi frimärken och medelparto år 1855. Endast några få år därefter hade även vi en fabriksmässig kuvertindustri.

I miljöer där man sällan hade anledning att använda papper och penna fanns inget behov av någon särskild skrivplats. Gåsfjädern och bläcket ställdes undan i ett skåp eller på en hylla sedan de använts.

Då man under 1700-talet på vissa håll började skaffa sig skrivgarnityr ville man också ställa upp — för att visa — dem på ett särskilt skrivbord.

Rokokon gav upphov till en rad vackra skrivbordstyper, däri inräknat sekretären som damernas speciella skrivmöbel. Till de tunga marmor- eller porfyrskrivställen under Karl Johanstiden passade tunga skrivbord och chiffonjéer. Under nyrokoksens tid vid mitten av 1800-talet återkom sekretären som skrivmöbel för frun i huset och nyrenässansens omkring åren 1870—1880 påverkade stilen på herrummets skrivbord med dess många fack och lådor.

Numera, då våningar med flera och stora rum endast undantagsvis står till familjens disposition, är skrivbordet en ovanlig möbel i hemmet. En sekretär ingår visserligen då och då i möblemanget. Den är vanligen utformad med några lådor nederst vilka används för förvaring av handlingar eller olika artiklar som familjen använder i sitt dagliga liv. På den nedfällda skivan ses ofta porträtt av familjemedlemmar eller släktingar.

Heroider och brevromaner

Redan under antiken avfattade vissa diktare och filosofer stundom sina skrifter i form av brev. Ett exempel härpå utgör den grekiske filosofen Epikuros (341—270 f. Kr.). Horatius (65—8 f. Kr.) utgav poetiska brev: »Epistulae», som är kända för världsvishet och stilfull levnadskonst, och vidare »Ars poetica», en samling aforismer om diktkonsten. Ovidius (43 f. Kr.—18 e. Kr.), den romerske kärleksskalden, återger i sina »Heroides» diktade erotiska brev som kvinnor i den mytiska forntiden skulle ha skrivit till sina älskare. Några av breven är följda av svarsbrev. Även hans yngre samtida i Rom, filosofen Seneca (4 f. Kr.—65 e. Kr.), använde sig av brevformen i sina Epistulae Morales, som är populärfilosofiska betraktelser i retorisk dräkt.

Den litterära brevstil Ovidius skapade genom sina Heroides kom att utöva ett mycket stort inflytande vilket fortsatte genom hela medeltiden. Under dennas senare del var poetiska kärlekskorrespondenser

mycket omtyckta. Under renässansen började prosan dyka upp i de fingerade breven. Senare kom brevromanen, skildringen som berättar i form av brev från en eller flera personer till en eller flera mottagare. Den högeligen sentimentala *Processo de Cartas de amores* (1548) av spanjoren Juan de Segura anses vara den första genomförda brevromanen. Den förefaller dock icke ha haft någon större betydelse för denna romanforms vidare utveckling.

Att skriva brev hade, som tidigare framhållits, blivit en omtyckt förströelse hos de bildade klasserna under 1600-talet. Det var därför naturligt att man också gärna läste böcker i vilka författaren använde sig av brevformen för att, exempelvis, berätta sedelärande eller skämtsamma historier (Nicholas Breton, *A poste with a packet of Mad Letters* 1630), stimulera intresset för resor eller animera smaken för skandaler (Mme Dunoyer, *Letters from a Lady at Paris to a Lady at Avignon* 1716) eller också analysera det kvinnliga hjärtat (Mrs Aphra Behn, *Love Letters between a Nobleman and his Sister* 1683). En mycket känd brevsamling utgör de år 1669 utgivna *Lettres portugaises*, en serie på fem gripande, lidelsefulla kärleksbrev från den portugisiska nunnan Mariana de Alcoforado till en fransk greve. Den verkliga författaren till breven tros vara en fransk adelsman som varit i diplomatisk tjänst.

Den engelske romanförfattaren Samuel Richardson (1689—1761) anses ha skapat den första moderna brevromanen då han år 1740 utgav »*Pamela or virtue rewarded*». Han hade egentligen tänkt sig att skriva en brevställare till tjänst för olärt folk. Han fick idén att som exempel ta med ett brev från en fattig tjänsteflicka till hennes föräldrar rörande de frestelser hon blev utsatt för. Idén intresserade författaren mer och mer och slutligen resulterade brevställaren i en hel roman. Den fick namnet »Pamela» efter hjältinnan, som i brev till föräldrahemmet (bild 28) meddelar huru sonen i huset, Mr B, på alla upptänkliga sätt försöker locka henne att bli hans älskarinna. Pamela förblir dock ståndaktig även om hon i sitt inre hyser starka känslor för sin plågoande. Dygden får slutligen sin belöning och Mr B gör Pamela till sin äkta maka.

Romanen mottogs med stort intresse av allmänheten. Richardson visade sig vara en fin kännare av kvinnans väsen och även ha stor förmåga att i skildringen få med karakteristiska smådrag ur det borgerliga livet. Författaren behövde ej längre komma med romaneska äventyr för att fånga läsaren, tiden var mogen att låta en enkel flicka

lägga fram sitt liv, noggrant analyserat i alla psykologiska detaljer. För denna metod lämpade sig brevformen särskilt väl. En orsak till den stora framgången var också att författaren hade en betydande epistolär tradition och ett starkt intresse bland läsarna för brevskrivning att trygga sig till.

Richardson fick talrika efterföljare. Bland sådana brevromaner kan nämnas Rousseaus *Julie ou La Nouvelle Héloïse* (1761), Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) och Hölderlins *Hyperion* (1799). Som exempel på svenska brevromaner må nämnas Clas Livijns *Spader Dame* (1824), Fredrika Bremers *Grannarne* (1837) och Almqvists *Araminta May* (1838).

Den psykologiska analys och introspektion, som kännetecknar nutidens episka diktning, har helt säkert till viss del sitt ursprung i brevromanen. Denna berättelseform är nu sällsynt vilket sammanhänger med att brevskrivningen som ett normalt mönster för umgänge mellan enskilda människor är stadd på avskrivning. Den nödvändiga kommunikationen sker nu med snabbare tekniska meddelelseformer. Som ett inslag inne i berättelsen spelar brevet alltjämt en viktig roll även i dagens litteratur.

Brevställare

Tradition och tidsanda är två faktorer vilka på ett avgörande sätt påverkar brevets form och stil. Brevets utveckling från äldsta tid till i dag visar tydligt människans ständiga beroende av vad som ur formell synpunkt anses vara korrekt vid brevskrivning. Ord och uttryck däremot bestämmas i stort sett av brevskrivaren enligt hans skaplynn och hans uppfattning i den aktuella situationen. De formella reglerna ändrar sig mycket långsamt, gamla försvinner dock så småningom och nya träder i deras ställe.

Den äldsta kända handboken för brevskrivning är den med namnet »Demetrios» betecknade samlingen av instruktioner. Den härstammar sannolikt från Egypten och torde ha tillkommit någon gång mellan andra århundradet f. Kr. — tredje århundradet e. Kr. Är dessa antaganden riktiga kan man förutsätta att reglerna gällde brev som skrevs på papyrus.

Anledningen till handbokens tillkomst var den vårdslöshet i sin skrivargärning som framför allt de yrkesmässiga skrivarna lade i dagen.

»Demetrios» upptar 21 olika stilarter. Varje sådan avhandlas kortfattat och belyses med ett exempel. Demetrios ansåg det vara ett ofrånkomligt krav att de, vars uppgift det var att vårda korrespondensen, använde de olika stiltyperna och valde dem med omtanke.

En annan samling föreskrifter för brevskrivning utgör handboken av Proklos, vilken anses vara tillkommen mellan fjärde och sjätte århundradet e. Kr. Den bär tydliga tecken av påverkan från den begynnande bysantinska stilkänslan. Handboken innehåller allmänna föreskrifter för brevstilen och ger mönster för sammanlagt 41 olika brevkategorier.

De här nämnda handböckerna är icke några egentliga brevställare med uppgifter om hur brev kan avfattas vid olika tillfällen. De ger exempel på olika stilarter som skulle användas vid brevskrivningen för att få fram lämpliga nyanser. Det praktiska livets behov lämnas i stort sett åt sidan, bl. a. saknas upplysningar om de i praxis så viktiga rent formella elementen vid brevskrivning.

Såväl »Demetrios» som »Proklos» förutsätter en tämligen långt gående stilistisk färdighet hos sådana som skall använda dem. Deras användning har därför måst vara begränsad till en jämförelsevis liten krets av bildade. Det är svårt att tänka sig handböckerna som lämpliga hjälpmedel för enkla yrkesskrivare.

Formulärsamlingar för bl. a. korrespondens i officiella ärenden men även för vardagligt bruk är kända från frank-karolingisk tid och även från 800-talets påvliga kansli. Man torde kunna utgå från att dylika formulärböcker funnits även i de nordiska rikenas kungliga kanslier och i biskopskanslierna.

Åtskilliga teoretiska avhandlingar kom ut under medeltiden, vilka hade till syfte att genom regler hjälpa skrivaren ge brev och urkunder en korrekt uppställning och en skön språklig dräkt. En sådan avhandling kallas »dictamen». Verbet dictare är uttryck för konsten att skriva brev regelriktigt. De som meddelade kunskap i ämnet, kallat ars dictandi, benämndes dictatores. Dictamen definierades någon gång under 1100-talet såsom »en litterär form vilken utmärker sig genom ett elegant tal och en vacker satsbyggnad».

Läroböckerna kom från Italien på 1100-talet, särskilt från Frankrike — först och främst skolor i Orléans — på 1200-talet och senare också från Tyskland. Skriftspråket var latin.

Lärogrenen ars dictandi torde ha förekommit i undervisningen även vid de nordiska skrivskolorna.

Den officiella korrespondensen var omfattande och betydelsefull under medeltiden. Under denna tidsepok ingick konsten att skriva brev mer och mer som en viktig del av retoriken. Som en följd därav är de flesta av de många medeltida dissertationerna om retorik i verkligheten avhandlingar om brevskrivning. Den tidiga retoriken, talekonstens, absorberades slutligen av den epistolära. »Wil tu wissen warauss man lerne brief dichten. So sag ich dir daz es geschicht auss der rhetorik kunst».

Ännu så sent som under renässansen satte de epistolära termerna sin prägel på retorikens språk. Återupprättandet av värtaligheten kom endast gradvis tillbaka.

Formulärböcker, innehållande en samling mönsterbrev avfattade efter de i dictamen uppställda reglerna, användes ofta. I dessa mönstersamlingar, vilkas innehåll var av övervägande juridisk-kommersiell art, hölls brev och urkunder ej åtskilda. Det officiella brevet liknade mycket urkunden.

Under 1200- och 1300-talen började latinet som skriftspråk alltmer trängas undan av modersmålen i de olika länderna. Allteftersom denna process fortskrider och särskilt sedan boktryckarkonsten uppfunnits utges formulärsamlingarna alltmer på nationalspråken. Latinet förlorade sin ställning som det allenarådande språket i officiella och kommersiella förbindelser och blev ett språk huvudsakligen för kyrkan och de kyrkliga funktionärerna.

De brevställare, som utkommer på nationalspråken, är i stort sett uppställda som sina latinska föregångare. Utrymmet för privatbrevet blir dock större och man kan få anvisningar på — förutom de vanliga hur man skriver och lyckönskar, påminner om att man väntar svar på en skrivelse eller avböjer en inbjudan till någon högtidlig fest — hur exempelvis en mor skriver till sin dotter och beklagar sig över sin fattigdom eller en fader bör uttrycka sig då han förmanar sin son att föra ett bättre liv. Här ser man de första tendenserna till vad som blir vanligt i senare tiders brevställare, nämligen att göra dem till någon sorts uppslagsböcker för allt som kan vara värt — och inte värt — att veta.

En tysk brevställare från 1600-talet kan innehålla följande. Först kommer en historisk inledning om skrivkonsten, därefter följer olika avdelningar, var och en försedd med ett motto eller en vers. Ett avsnitt innehåller små hövliga hälsnings- och vänskapsbrev ävensom fientliga brev, ett annat allehanda lärlings-, klagö-, tröste-, böne- och förmaningsbrev, ett följande brev rörande viktiga kansli- och rätts-

saker, därpå allehanda hövliga skrivelser till det vällovliga »fruntimret». Sedan kommer växel-, handels-, frakt- och avisobrev, alltså kommersiella brev, därpå följer en avdelning som handlar om tyska språkets rättstavning, den följande innehåller skriftanalyser, så följer »rätmätiga arvs- och förläningsbrev», en i allmänhet till omfattningen mycket dominerande del av brevställaren. Slutligen kommer en avdelning med exempel på »tänkvärda juridiska, historiska och politiska brev», lämpliga att användas vid olika tillfällen. Allra sist följer ett bihang med anvisningar på lämpliga föredrag vid olika begivenheter samt en dechiffreringsnyckel på latin. Det kunde också förekomma att författaren till brevställaren med tiden utökade sitt verk till att omfatta även en avdelning ur sedeläran och naturläran. Hela brevställaren kunde bli något av en encyklopedi för allmänheten.

En svensk brevställare av ungefär det här slaget, författad av Joh. Biurman, utkom i Stockholm år 1739 (bild 29). Den innehåller dessa tre avdelningar:

1. En kort underwisning, at concipera och författa allehanda slags Bref, Contracter och Skrifter, samt rätt distinguera them med sina behöriga Puncter och Commata.

2. En Titular-Bok/hwar vti the nu för tiden, til Collegierna samt Högre och Nedrige Stånds-Personer bruklige Titlar öfwer och vnder, samt på Utan-Skriften af Brefwen vpteknas.

3. Swensk-Fransösk-Italiensk- och Latinsk-Orda-Bok.

Det påpekas i företalet huru »ovmgiängelig Bref- och Skrift-Wäxling ... wid hwarjehanda tilfällen äro vti thet menniskeliga vmgänget, så til at frånwärande betyga sin ödmiukhet och wördnad för sina Gynnare, wänskap och förtrolighet hos sina wänner, samt ömhet och hiertelag för sina Anförwanter; såsom ock til at fortsättia allahanda syslor, handel och wandel, med mera» ...

Biurman framhåller att det är »högstnödigt, at then som wil beflita sig, med godt sammanhang, skrifwa ett bref ... noga observerar och achtar: (1.) Sielfwa proposition, eller satzen/som föranlåter en at skrifwa; hwar igenom intet annat förstås, än Causas impulsivas eller moventes seu inductivas: the drifwande orsaker/som gifwa anledning til then saken, hwar om man täncker skrifwa, hwilket äfwen kallas

Antecedens, försätzen/eller, thet som går förvt. (2.) Consequentiam ex praemissis, eller påfölgden/som af thet förvtgående härflyter, och inbegriper vti sig media concludendi, jura & rationes, slute-medlen/eller the skiäl och orsaker, hwar på man grundar sitt petitum eller begiäran; hwilka sammanbinda thet föregående med thet ther på följande petitum eller begiäran och påfölgden» . . .

Författaren nämner att Formalia eller curialia »intet annat äro, än thet maner och skrifart, som genom ett långligt bruk är införd, och kallas stylus curiae.»

Biurman meddelar i ett av bokens kapitel att han i en särskild avdelning ger upplysningar »om the Curialier, som brukas wid titlarna til Konungar, Furstar, Collegier, samt högre och nedrigare stånds Personer, samt om thet bör heta: Allerdurchlaughtigste, eller Durchlaughtigste; Wälborne/eller Högwälborne; Högwyrldigste/Högwyrldige/eller Hög-Ehrewyrldige; Edel/Högachtad eller Wälachtad.» Nu vill han »allenast wisa, huru ett godt Concept til högre och nedrigare bör inrättas och ordenteligen styliceras; ty när man ther vtinnan har en god connoissance, lærer thet öfriga lätteligen kunna fattas och inhämtas genom öfningen.»

Om stilen eller skrivarten säger Biurman att intet annat är än ett sätt, maner och bruk, att skrifwa något, och utföra sin mening på papperet; Hwilken är twäggehanda. I. Naturalis, Naturlig, som är slät och enlig med ens dageliga tal, hwilken intet är vtsmyckad med kosteliga och utwalda ord eller sinrika sententier. II. Artificialis, med konst sammansatt/och med Rhetoriska zirligheter vtstofferad, hwilken är af åtskillig art och beskaffenhet.»

I det följande lämnas närmare upplysningar om skiljetecknens bruk och olika slag av brev — såsom Visit- eller Besök- och Wänskaps-Bref, Gratulations- eller Lyckönskings-Bref, Kungjörelse-Bref af hwarjehanda glädiefulla, eller bedröfweliga händelser, Condolance-Bref, Beskäncknings-Bref/som öfwersändes til någon med en skänk och gåfwo; hwar wid man gifwer til förstå, thet man fruchtar, samma skänk ei blifwer väl vptagen, emedan then är af ringa värde och anseende, at han ei meriterar öfwerskickas, Påminnelse- och Förmanings-Bref, Kärleks-Bref, Afskieds-Bref och Tacksäjelse-Bref. Pragmatiske Brefwen eller som angå Affairer har ett eget kapitel.

På 50 av volymens 338 sidor, lämnas upplysningar om titlar vilka tillkommer Öfwerheten och jämwäl Adelståndet, Andeliga ståndet eller Presterskapet, Adelens Wederlikar och Borgare-Ståndet och Fruen-

timmer. Man får reda på att i brev förekommer också en del främmande ord, såsom Sire, Monseigneur, Excellence, Magnificence — tilltalsord för rektor vid ett universitet — Monsieur, Madame och Mademoiselle. Efter dessa upplysningar lämnar författaren uppgift på titlar i över- och underskriften på brevet liksom i skriften utanpå brevet.

Det är en nöjsam sysselsättning att studera Biurmans brevställare. Tiderna förändras, och vi med dem. Det är väl sällan man blir påmind om sanningen i denna sentens i så koncentrerad form som i den biurmanska handboken.

Åtskilliga brevställare har efter år 1739 tryckts i vårt land, till hjälp för svenskarna i den vanskliga uppgiften att »författa brev», formulerade enligt vad situationen kräver och uppställda enligt vedertagna regler. Särskilt under 1800- och början av 1900-talet, brevskrivningens gyllene era i vårt land, var floran av brevställare ymnig. Flera av dem är disponerade enligt ungefär samma mönster som den biurmanska och har en seriös pedagogisk syftning. Många andra, vilka ger exempel på bl. a. »brev för alla tänkbara kärleksangelägenheter» och annat av gottköpsnatur, förfaller till kolportagelitteratur.

Även om skrivkunnigheten i Sverige i dag kan sägas vara total behöver dock många, ej skrivvana personer alltså handledning då de skall sätta ihop officiella skrivelser eller affärs- och andra nyttobetonade brev. Nutidens människor behöver dock ingen handledning då han eller hon skall avfatta kärleks- eller friarbrev. Förmågan att uttrycka sig finns även om ordförrådet emellanåt kan vara torftigt. Blygheten, som tidigare kunde vara ett hinder för den amoröse brevskrivaren, torde numera vara sällsynt.

Det svenska postverket gav i början av 1960-talet ut två intressanta brevställare för nutidsmänniskan, varav den ena enbart behandlar »Våra brev till utlandet». De utgör nyheter i det omfattande biblioteket av brevställare även ur den synpunkten att de också propagerar för brevskrivning i det aktningvärda syftet att söka förmå nutidsmänniskan att ej missunna sig tid för den betydelsefulla och stimulerande sysselsättningen att skriva brev.

Primitiva meddelanden

Det har genom tiderna funnits och finns alltså folk, hos vilka ett skriftsystem icke utvecklats för att ge uttryck åt idéer avsedda att bevaras eller delges andra individer. Man kan då i stället använda min-

nestekniska hjälpmedel. Ett sådant är bl. a. knutar på snören — jämför knutar på näsdukar — vilkas placering och färg har en viss innebörd.

»Knutskriften» var känd hos kineserna för 3 à 4000 år sedan. På denas princip grundar sig också den peruanska quipu (bild 30), vilken användes av inkas tills spanjorerna erövrade Peru vid mitten av 1500-talet.

På ett tjockt huvudsnöre (rep) satte man fast ett antal smalare snören i olika färger försedda med knutar på olika avstånd från varandra. Knutarna betydde merendels aritmetiska tal vilka var större ju närmare de satt huvudsnöret. Dylik knutskrift användes även för underättelser av varierande art.

Vidare kan man använda sig av bildspråk (piktografi). Indianstammar i Nordamerika åstadkom »brev» genom att på näverbitar avbilda figurer, föremål m. m. vilka skildrar vad avsändaren ville ha fram i sitt meddelande. Det på bild 31 återgivna näverbrevet har sänts från en indian flicka till en indian krigare. Hon ber att krigaren måtte komma till henne. Då han kommit förbi tårarnas berg kommer han fram till ett mycket stort träd. Sedan han nått detta kan han ro över till ön där flickan bor med sina föräldrar.

En primitiv meddelelseform är att, som hos vissa stammar i Nigeria, använda sig av kaurisnäckor, porslinsnäckor, vilka bindas ihop i olika kombinationer. Om snäckorna är vända mot varandra har meddelandet en jakande innebörd, vända från varandra en nekande.

En primitiv form för meddelanden är också att skära skåror i trästickor eller benstycken. Detta system användes bl. a. av primitiva stammar i Australien. Det meddelande ett sådant trästycke eller benbit vill ge utgör ett slags chiffer och kan icke tydas av andra än dem som använder sig av detta sätt att åstadkomma meddelanden. Ofta skärs skåror in i närvaro av någon som skall överbringa meddelandet och denne får då veta vad avsändaren vill säga med sina skåror. Dessa blir ett stöd för minnet när budbäraren, även muntligen, överbringar meddelandet.

Infödingar i vissa stammar i Sydafrika, vilka inte kan läsa eller skriva, ersätter det skrivna ordet med ett sinnrikt system av symboler. Dessa är olika i olika stammar men utgöras ofta av glaspärlor i varierande färger, delar av frukter och blad, små metallstycken m. m. vilka trädas upp på trådar av olika längd. Det sålunda åstadkomna fungerar som ett meddelande och skickas iväg. Föremålen har vart och ett sin speciella betydelse liksom färgerna på glaspärlorna. I flickans kärleksbrev till sin fästman symboliserar den vita färgen renhet och trohet, den skära

kan innebära att hon är betänksam med anledning av att fästmannen är fattig, den röda att hon gråter ögonen röda av längtan efter honom. Den blå färgen kan betyda lycka och den gula rikedom. Den gröna berättar om sjukdom och den svarta om sorg eller olycka.

Männen i Basutoland, Zululand och Transkei skaffar sig ofta arbete i städerna och stannar kvar där under några år. Under tiden får kvinnorna sköta barnen och jordbruket hemma i kraalen. Då en hustru vill underrätta sin man om förhållandena hemma samlar hon ihop de föremål hon behöver för sitt brev och träder upp dem på en tråd. Ett gulnat löv kan betyda att hemtrakten hemsökts av torka under det att ett grönt bambuskott visar att betet är gott. Några mogna majs-korn innebär att skörden är bärgad. En liten tandformad benbit betyder att den minste fått sin första tand. En lös tand kan beteckna att storebror varit i slagsmål. När brevet kommit mannen till handa och han tolkat dess innebörd hänger han det om halsen som en prydnad, stolt över det vackra meddelandet han fått hemifrån. Ett dylikt pärlbrev förfärdigat av en flicka tillhörande Buthelzistammen i Basutoland är återgivet på bild 32.

I deklarationen om de mänskliga rättigheterna antagen av FN:s generalförsamling i december 1948 förklaras att var och en har rätt till undervisning, vilken skall vara kostnadsfri, i varje fall i de första och grundläggande stadierna. Även om mycket intresse från FN:s och många staters sida lägges i dagen för att förverkliga denna rättighet återstår dock av politiska och andra orsaker mycket, innan folken i världens alla länder nått därhän att de uppväxande generationerna erhåller en grundläggande utbildning att lära sig läsa och skriva.

Man torde kunna räkna med att av jordens nu till omkring 3.400 miljoner uppgående befolkning (maj 1965) minst 800 miljoner av de vuxna individerna alltjämt är analfabeter. Då dessa människor vill nå andra med sina meddelanden eller då de tar emot sådana får de söka hjälp hos skriv- och läskunniga personer eller också överbringa sina meddelanden muntligen. Särskilt utbredd är analfabetismen hos vissa folk i Afrika, Asien, Mellanamerika och Sydamerika.

Tekniska meddelanden

Ljudet och ljuset har sedan årtusenden på skilda sätt använts i underrättelseväsendets tjänst. Exempel härpå från Norden har tidigare lämnats.

Den grekiske diktaren Aischylos (525—456 f. Kr.) berättar i sitt drama om Agamemnon, konungen i Argos som dragit i härnadståg mot Troja, att väktaren i årslång vaktjänst legat på kungaborgens tak och ständigt spanat »efter samma tecken, den eldsignal som bär oss segerbudet om Trojas fall... Ack, måtte äntligt nattens glädjebloss förkunna svåra vedermödors slut!»... Då, plötsligt, ser han ett bål flamma upp vid synranden. Han reser sig och utbrister hänförd: »Till Agamemnons maka går jag nu/med klart besked, att hon må rusa upp/ och hälsa blosset med ett jubelskri/i borgens sal, då en gång Troja tagits,/ som bålets häroldsflamma ropar ut.»

Julius Caesar (102—44 f. Kr.) använde sig i kriget i Grekland mot medkonsuln Pompeius (106—48 f. Kr.) av signaleldar vilka fungerade som meddelanden till trupperna då han under framryckandet fick anledning att ändra stridsordning.

Enligt uppgift av Caesar begagnade den grekiska vapenmakten ett slags stafettliknande »roparkjedjor» — »där ropet gick från man till man» — för att hålla strategerna underrättade om frontförändringar på slagfälten.

Primitivt levande människor använder ofta ljudet och ljuset för att skicka meddelanden sig emellan.

Indianerna i Nordamerika, exempelvis, sände nattetid pilar med brinnande spetsar då de ville ge de närboende viktiga underrättelser: 1 pil betydde att vita krigare kommer, 2 pilar i följd att fienden anfaller, 3 pilar samtidigt att vi måste retirera.

Troligen var det vanligare med röksignaler. En liten men kraftig eld tändes. På denna lades gräs och löv så att man fick en kraftig rök. Då rökpelaren stigit i höjden lades en våt filt över elden. Denna avgav ej då någon rök. Filtens togs bort och en ny rökpelare steg mot höjden. Man fortsatte på samma vis om igen och kunde genom dessa rökpuffar ge olika läger och byar viktiga meddelanden. Om röksignalerna icke räckte till att få alla underrättelser framförda kunde man anlägga flera eldar i linje. Den första elden kunde innebära: fienden kommer, den andra: 80 hästar, den tredje: 20 vagnar. På så sätt gick det att skicka meddelanden inom öppna områden.

Om det däremot gäller att sända meddelanden genom skogbevuxen terräng är trummorna bättre. Det är allmänt bekant att många folk i särskilt Afrika använder trummor vid danser och religiösa ceremonier. Det är troligen icke så känt att trummor utgjort och alltjämt utgör viktiga redskap i underrättelsetjänsten.

Sådana trummor, varom här är fråga, tillverkas i allmänhet av mycket tjocka trädstammar och kan få en längd av upp till 4 meter. Trädstammen urholkas. På översidan görs en spricka, den ena sidan görs tjockare än den andra, vilket medför att ljuden man får fram vid slag mot sidorna får olika tonlägen. Den ena sidan ger en ljusare, högre och den andra en mörkare, lägre ton (bild 33).

Fil. dr Bertil Söderberg på Etnografiska Museet har meddelat att trumspråket bygger på att den höga och låga ton, som frambringas vid slag på trummorna, motsvaras av höga och låga accenter i det språk som stammen talar.

Då Söderberg besökte en by i nedre Kongo trummades alltid signalen »Nganga Nzambi wi'zidi, nganga Nzambi wi'zidi» (z uttalas som tonande s), ett flertal gånger. Trumman återgav akustiskt denna korta fras. Signalen återkom ständigt då han nalkades och bybefolkningen visste då att »missionären kommer».

När meddelanden på trummor skall skickas vidare från ett språkområde till ett annat behövs ett mellanled, en trumslagare som förstår det mottagna meddelandet och sedan på sin trumma ger översättningen till den mottagande stammen. Meddelandet fortsätter vidare och vidare enligt samma system.

Kapten P. A. Möller, en svensk anställd i Kongostaten där han grundade staden Matadi, uppger i boken »Tre år i Kongo» (1887) att trumbudskap ofta förmedlades mellan Noqui och Palabala — ett avstånd på omkring två svenska mil. En engelsk källa meddelar att budskap om förlisning utanför Luangokusten i Centralafrika sändes vid ett tillfälle år 1881 och vid ett annat år 1895 med trummor. Avståndet beräknas ha uppgått till mellan tre och fyra mil.

Mot slutet av 1700-talet började man i flera länder att använda allehanda optiska telegrafisystem, i allmänhet utvecklade ur bruket att ge tecken med flaggor och facklor.

Den franske ingenjören Claude Chappe (1763—1805) konstruerade ett optiskt signalsystem vilket år 1793 godkändes av franska nationalförsamlingen för att användas i hela republiken (bild 34). Den första linjen, som gick mellan Lille och Paris, hade 20 mellanstationer. Telegrafstationerna placerades på de högst belägna, för sändning och mottagning lämpliga nivåerna i terrängen. På stationsbyggnaden restes en mast som uppbar en tvärram, vilken i sin tur var försedd med en tvär-

arm i varje ända. Med linor sattes armarna i olika lägen enligt ett fastställt system. På mottagarstationen avlästes tecknen med en kikare varefter man skickade dem vidare till nästa station.

Den franske författaren Alexandre Dumas d.ä. har i sin roman *Greven av Monte Cristo* vid ett tillfälle använt sig av Chappe's telegrafsystem då han beskriver hur greven mutar en telegraffunktionär på linjen från Spanien att smyga in ett telegram med falska rapporter till Paris och därigenom orsaka ruin för en ovän. Sitt intryck av Chappe's telegraf beskriver Dumas sakkunnigt och inspirerat så här: »Jag har ibland vid änden på en väg, på en kulle i solskenet sett svarta armar, som likna benen på en väldig skalbagge, och jag tänkte alltid att dessa underliga tecken, som klövo luften på hundratals mil och buro fram befallningar från en människa till en annan människa, som också satt framför ett bord, avtecknade sig mot de grå molnen eller himlens azur genom denna persons vilja.»

Chappe's optiska telegraf fick en stor utbredning. I Frankrike fanns i mitten av 1800-talet icke mindre än 5.000 kilometer optiska telegraflinjer. Som exempel på effektiviteten hos den chappeska uppfinningen kan nämnas att det vid goda atmosfäriska förhållanden tog en tid av cirka 10 minuter att överföra ett tecken på en sträcka av 1.200 kilometer med 120 mellanstationer. Därefter följde de övriga tecknen med en hastighet av cirka ett tecken per minut.

Redan året efter det Claude Chappe's optiska telegraf introducerats i Frankrike, alltså år 1794, restes på Stockholms Slott en signalgalge till ett optiskt telegrafsystem, uppfunnet av ämbetsmannen, vitterhetsidkaren, naturvetaren m. m. friherre Abraham Niklas Edelcrantz (1754—1821). Det första telegrammet, ett födelsedagsrim till Gustav IV Adolf, nådde mottagningsstationen på det s. k. Götiska tornet ute vid Drottningholm på 7 minuter via en mellanstation på Traneberg vid Stora Essingen. Telegrammet, avsänt av greve Jacob De la Gardie löd sålunda: »Att hälsningen av Svea folk, vars kärlek gör sin konungs ära, idag fram till hans hjärta bära, skall helga denna nya tolk.»

Edelcrantz' telegraf bestod av en mast med 10 fällbara, svartmålade luckor i ett stativ på masten (bild 35). Luckorna reglerades genom signalinor och ställdes vertikalt eller horisontellt. Drygt 1.000 kombinationer kunde erhållas. Mottagaren hade ett fast teleskop riktat mot sändarstationen. Kombinationerna avlästes och sändes vidare till nästa station.

Under Edelcrantz' ledning iordningställdes telegrafstationer i Grisslehamn, på Signilsskär och Eckerö på Åland för den viktiga förbindelsen till Finland. Under det senare följande kriget med Ryssland uppfördes flera ur militär synpunkt viktiga telegrafstationer. Nätet utsträcktes ända till Gävle norrut och till Landsort söderut.

År 1799 uppfördes en station på Nya Varvet i Göteborg vilken senare fick förbindelser med Vinga och Marstrand. Två år senare uppsattes en telegraf på tornet Kärnan i Hälsingborg och år 1809 ett par stationer i Karlskrona skärgård.

Den optiska telegrafen kom icke att spela den roll för allmänheten som uppfinnaren tänkt sig utan användes nästan uteslutande för militär räkning. Efter år 1853 började den att mer och mer ersättas med den elektriska telegrafen.

Alltjämt spelar enkla trådlösa former att skicka meddelanden en stor roll i människans liv. Man kan, då det gäller akustisk telegrafi, tänka på högtalare och mistlurar, talrören på fartyg och i fabriker samt ångvisslan och, då det gäller optisk telegrafi, fyror och båkar, semaforer, flaggsignaler i det militära och i flyget vid flygplans landning m. m.

Under senare hälften av 1700-talet gjordes försök att konstruera elektriska telegrafer, dock utan att de fick någon praktisk betydelse. Den danske fysikern Hans Christian Ørsted (1777—1851) upptäckte år 1819 av elströmmens magnetiska verkan fick stor betydelse för telegrafens utveckling. De tyska fysikerna Carl Friedrich Gauss och Wilhelm Eduard Weber byggde år 1833 en linje, 1 km lång, i Göttingen, vilken de använde för att sända elektriska telegrafsignaler. Det första meddelandet, som sändes, lär ha haft lydelsen: »Michelmann kommer». Mekanikern Michelmann hjälpte till vid anläggningens byggande och meddelandet gäller för att vara historiens första riktiga telegram. En annan tysk, Karl August Steinheil, fann år 1838 att en telegrafledning kunde göras entrådlig genom att man använde jorden som återgångsledning för strömmen. Denna upptäckt blev av grundläggande betydelse för den elektriska telegrafins vidare utveckling. Steinheil var också den förste som konstruerade en apparat, vilken kunde uppta telegramtecknen på en pappersremsa, en s. k. skrivtelegraf.

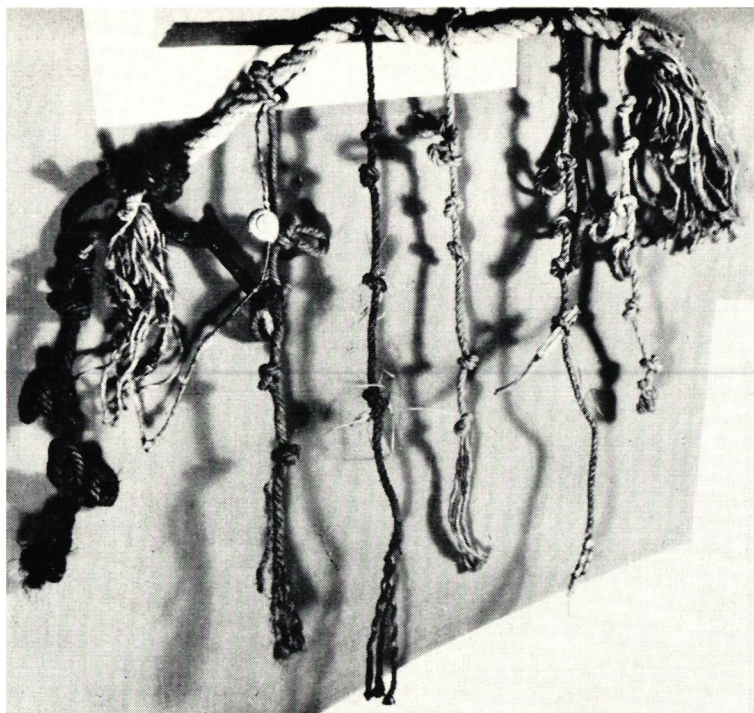
Den man, vars namn framför alla andra är förknippat med den elektriska telegrafens utveckling, är amerikanaren Samuel Morse (1791—1872), från början målare. Omkring år 1832 kom han på tanken

En kort och tydlig
Bref = Ställare,
 Allt med godt sammanhang Concipere och
 persanta allahanda slags Bref, Skrifter, Suppli-
 quer och Contracter, samt rätt distingueru dem,
 med the wänishta Skrifstetken, Punct, Colon,
Colon, Semicolon, Comma, &c.
 Såsom och
Uppförfning på the Sittlar!
 Som öfwer och under Bref och andre Skrif-
 ter, samt på Wamfruten, öfver then, nu för tiden,
 wänishta Curial-Styl, brukas til alla Kongl. Wör-
 och Wiffens Collegier samt Rätter, såmwell hö-
 gre och nedrigare Ständes, Verlöfver.
 1743
En bifogad Orda-Sista!
 På the Latiniske, Franskiske och Italienske Ord och
 Juridiske Termer, som wäl äro bruklige til
 Bref och Skrifter.
 I anledning af Herr Gæbetime: Rådet Samuel
 Stryki Traktat de causis Contractuum, samt Francis Hen-
 ning Schædens expedite Dictione Dictione sammandraget, och
 öfver then Styl, som här i Sverige är bruklig,
 Gifstafad af
 Anno Joh. Biurman. 1743
 Cum Gratia & Privilegio S:æ R:æ Majestatis.
STOCKHOLM,
 Utslagd med JOH. LAUR. HORRNS
 Kongl. Ant. Arch. Voftr. befohlnad. 1739.

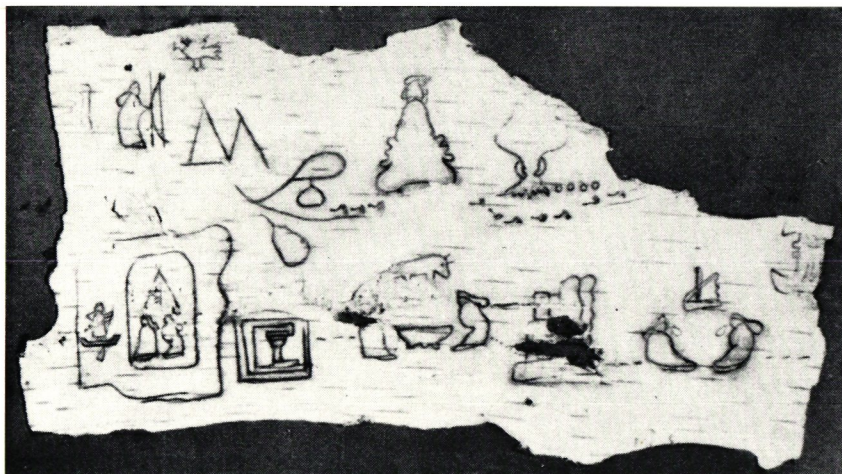

28. Mr. B. öfverraskar Pamela då hon skriver brev hem. Målning av T. Highmore. Tate Gallery, London.

29. Titelsidan till Joh. Biurmans breveställare. Stockholm år 1739.

30. Knutskrift, quipu, från Peru. Postmuseum, Budapest.

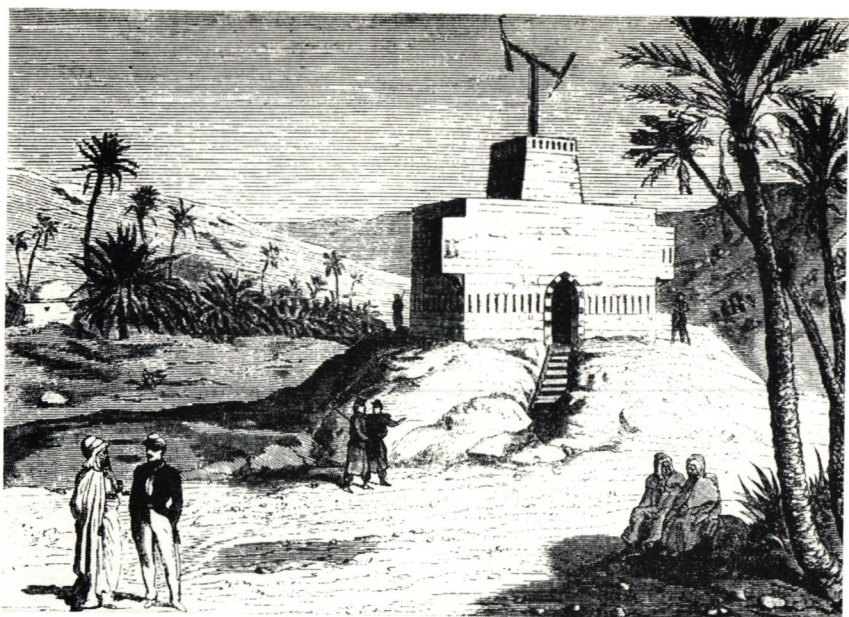
31. Nordamerikanskt indianbrev på näver. Postmuseum, Budapest.

32. Pärlbrev från Buthelezistammen, Basutoland, Sydafrika.

33. Trätrumma för signalering. Längd 180, höjd 86 cm. Stam basundi, byn Youlou Mpanga, République du Congo (Brazzaville). Foto taget år 1953 av fil.dr. Bertil Söderberg, Statens Etnografiska Museum.

34. Claude Chappe's optiska telegraf i Algeriet. Träsnitt år 1859. Foto Telemuseum, Stockholm.

35. Edelcrantz' optiska telegraf på Otterhällan i Göteborg. Foto Telemuseum, Stockholm.

att medelst en elektromagnet registrera elektriska strömmar på en med konstant hastighet frammatad pappersremsa, innebärande det egentliga genombrottet för den elektriska trådtelegrafin. Efter många års experiment för att fullborda sin konstruktion började han år 1843 med understöd av den amerikanska regeringen att anlägga en telegraflinje mellan Baltimore och Washington. I maj påföljande år befordrades det första telegrammet på den 65 km långa sträckan. Morse sammanställde ett teckenalfabet för telegrafi bestående av punkter och streck av olika längd, vilka sänds i olika kombinationer. Hans alfabet gäller i stort sett än idag.

För de första, enkeltrådiga telegrafförbindelserna använde man blank järn- eller koppartråd, blankledning, uppburna av stolpar. Ganska tidigt lyckades man genom kablar under vattnet betydligt utvidga möjligheterna att använda telegrafförbindelser. Redan år 1836 nedlades en kabel i Neva. År 1846 lades en undervattenskabel mellan New York—Brooklyn och år 1850 mellan Dover—Calais. År 1858 gjordes det första försöket att lägga en kabel tvärs över Atlanten, vilket emellertid blev ett misslyckande. Kabeln höll endast i tre veckor. Först år 1866 lyckades man definitivt. Vilken stor roll undervattenskablar spelar då det gäller en snabb telegramutväxling både kontinentalt och mellan kontinenterna är uppenbart.

Den elektriska telegrafen debuterade i Sverige år 1853. Den 1 november detta år öppnades den första telegraflinjen, en koppartråd fastsatt vid isolatorer i toppen av trästolpar, på sträckan Stockholm—Uppsala. Redan någon tid dessförinnan hade allmänheten i de båda städerna kostnadsfritt fått skicka meddelanden på linjen för att telegrafpersonalen skulle kunna träna sig att handha apparaturen. Ett av de första av dessa meddelanden, från Stockholm till Uppsala, hade följande lydelse: »Till svar å gårdagens förfrågan får meddela att hälsotillståndet inom min familj är gott.» Det kan tilläggas att koleran samtidigt härjade i huvudstaden.

Charles Bourseul, telegraffunktionär i Paris, beskrev år 1854 teoretiskt principen för den elektriska telefonen men lyckades icke komma till en praktisk lösning. Den tyske fysikern Philipp Reis konstruerade i början av 1860-talet en apparat för överföring av ljud, som han kallade »telefon». Det var första gången detta begrepp användes. Reis hade emellertid otur att misslyckas vid några demonstrationer av sin apparat och såväl han själv som hans uppfinning glömdes bort.

Den i Amerika bosatte skotske fysikern Alexander Graham Bell (1847—1922) uttog år 1876, efter att under flera år ha brottats med problemet att med elektricitetens hjälp överföra ljud från en plats till en annan, patent på sin uppfinning av telefonen (bild 36). Bells konstruktion har blivit känd och använd över hela världen, den utgör, även om den var ofullkomlig, grunden för våra dagars högt utvecklade telefonväsen.

Den första telefonstationen byggdes i New Haven, Conn., USA i januari 1878 för 50 abonnenter. Redan tre år senare fanns i USA 66.000 telefonapparater.

De första telefonförbindelserna utgjordes, liksom telegrafförbindelserna, av enkeltrådiga ledningar, blankledningar, först i allmänhet av järn men senare av koppar. Snart övergick man till dubbeltrådiga förbindelser för att undvika brus och andra störningar. Allt eftersom anspråken på telefonförbindelser växte framstod behovet av att framföra dem i kablar tydligare. Redan mot slutet av 1880-talet tillverkades kablar, innehållande ett 50-tal trådpar. Högsta antalet trådpar i nutida kablar uppgår till över 2.000.

Ett mycket viktigt hjälpmedel då det gäller att förstärka talströmmarna på vägen utefter telefonledningen och därigenom öka telefonens räckvidd fick teknikerna år 1906 då elektronröret uppfanns. Tack vare denna uppfinning lyckades man också med problemet att samtidigt överföra flera samtal på en enda ledning, s. k. bärfrekvenstelefoni. En typ kablar för bärfrekvenstelefoni, s. k. koaxialkablar, ger möjlighet att utväxla ända upp till 2.700 samtidiga förbindelser på två ledarpar.

Till Sverige kom telefonen år 1877. Då lät guldsmeden och ingenjören Henrik Cedergren iordningställa en telefonledning mellan sin juvelerarbutik vid Drottninggatan i Stockholm och bostaden i nummer 84 vid samma gata. Hans telefonapparat syns på bild 37.

Stockholm var år 1885 den telefonrikaste staden i världen, icke endast räknat per invånare utan också totalt. Det fanns då här icke mindre än omkring 5.000 abonnenter. Detta förhållande förklaras bl. a. av att Sverige genom L. M. Ericsson fick en inhemsk tillverkning av telefonmaterial.

Som tidigare nämnts fanns det år 1881 i USA 66.000 telefonapparater. Det uppges att det fanns drygt 22 miljoner telefonapparater i användning över hela världen då Bell avled år 1922. Hela antalet appa-

rater vid 1964 års början utgjorde 171 miljoner. Ökningen på ett år uppgick till 6,1 %. Om ökningen beräknas vara lika stor skulle antalet telefonapparater i världen vid 1965 års ingång utgöra 181,5 miljoner.

Enligt uppgift i svenska tidningar år 1964 har man lyckats konstruera en telefon med den egenskapen att man både hör och ser den person som ringer upp, alltså en TV-telefon (bild 38). Den amerikanske presidenten har prövat den och regelbunden TV-telefonservice lär ha öppnats med stationer i New York, Chicago och Washington.

Från att till en början mer ha varit en nationell angelägenhet har telefonen nu sökt sig långt utanför gränserna. Därtill har väsentligt bidragit att man lyckats knyta samman kontinenterna med telefonkablar under oceanerna, liksom man ett hundra år tidigare gjort det med telegrafkablar. Telefonkablar kräver emellertid inbyggda förstärkare på regelbundna avstånd, vilka skall fungera klanderfritt på flera tusen meters djup, en sak som man lyckades med först år 1956 då den första transatlantiska telefonkabeln lades. Den har senare följts av flera atlantkablar liksom av kablar i Stilla havet.

Det är mycket sannolikt att teknikerna kommer att skapa en global telefonautomatisering med hjälp av satelliter. Dessa kommer att på mycket hög höjd över jorden, 36.000 km, i ständigt samma lägen inbördes följa jorden med exakt samma hastighet som den roterar. Under dessa förutsättningar anser man sig kunna upprätta reguljära telefonförbindelser till världens alla hörn. Ett nummersystem har redan utarbetats vilket ger varje telefonabonnent ett individuellt nummer. Detta nummersystem beräknas täcka behovet fram till omkring år 2000.

Den första typen av telegrafapparat, trycktelegrafen, utvecklades med tiden till vår tids fjärrskrivmaskin, teleprintern. Teleprintertecknen är sammansatta av fem på olika sätt kombinerade positiva och negativa strömstötter. Då den mot tecknet svarande tangenten tryckes ned på sändningsapparatens klaviatur kommer den strömstöt, som den nedtryckta tangenten orsakar, att resultera i att den rätta bokstavstypen på mottagarapparatens bringas i tryckläge. Därefter sker tryckning direkt på telegramblanketten vilken matas fram på mottagningsapparatens tryckvals.

Med utgångspunkt från fjärrskrivmaskinen har man konstruerat telexanläggningen, en fjärrskriftstjänst med stor kapacitet då det gäller en mycket snabb utväxling av meddelanden från avsändare till mottagare och åter. Den upptar i sig element från teleprintern, telegrafen och telefonen.

Abonnemang på en telexanläggning tecknas hos Televerket. På liknande sätt som vid telefonabonnemang erlägges en inträdesavgift och sedan en årlig hyra. En viss »kanal» reserveras för abonnentens räkning och denne kan därefter utnyttja kanalen mot erläggande av sändningsavgifter enligt fastställd taxa.

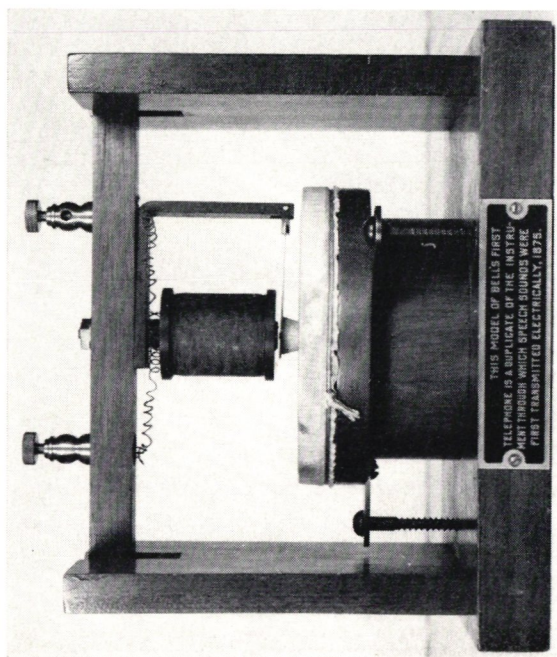
Praktiska trådlösa telegrafiexperiment utfördes först av ryssen A. Popov samt italienarna A. Righi och G. Marconi, samtliga år 1896. Marconi lyckades i december år 1901 sända radiovågor över Atlanten, nämligen upprepade morsetecken för bokstaven S. De sändes från Cornwall, England, till en mottagarstation vid huvudstaden St. John's på Avalonhalvön i New Foundland.

Fram till år 1903 begagnades för radiokommunikation enbart gnistsändare. Dessa kunde användas endast för telegrafi. Genom uppfinningar rörande alstring av mycket högfrekventa växelströmmar — genom ljusbågssändare, högfrekvensgeneratorer och så småningom rørsändare — under 1900-talets första årtionden öppnades praktiska möjligheter att på trådlös väg överföra ljudet. Redan år 1915 kunde man någorlunda bra uppfatta tal per radio mellan USA och Europa. År 1927 öppnades mellan England och USA den första reguljära radiotelefonförbindelsen. Den följdes snart av flera.

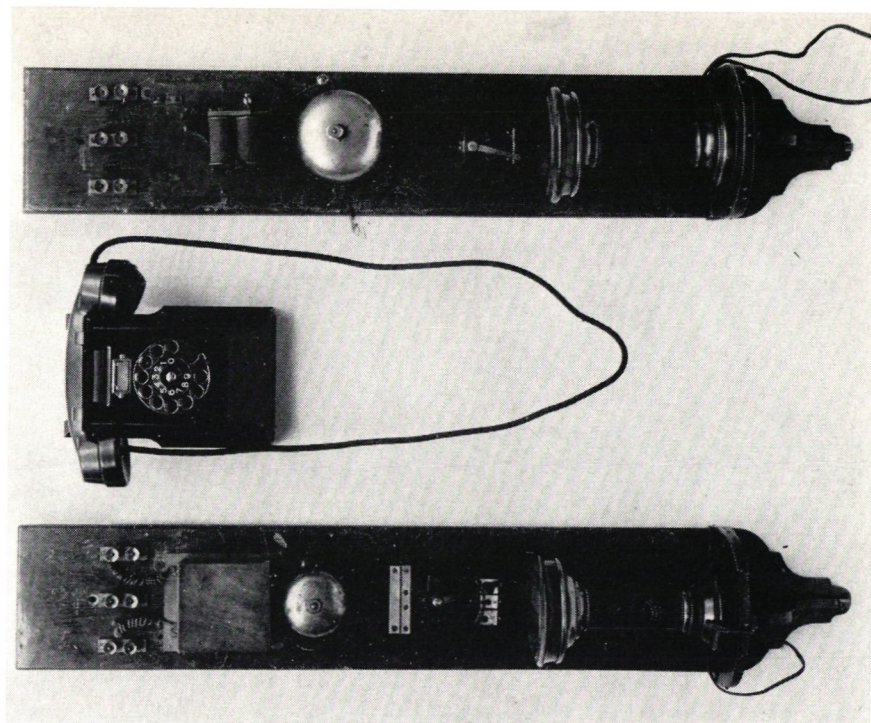
Inom sjöfart och luftfart har man efter hand lämnat radiotelegrafi och övergått till radiotelefoni och därigenom fått anslutning till telefonnätet på land. Under senare år har system utarbetats som möjliggör anslutning av tåg, bilar samt andra fordon och farkoster till de allmänna telefonnäten, mobiltelefon.

Mikrovågtekniken utvecklades oerhört under andra världskriget. Numera finns radiolänklinjer med lika stor överföringskapacitet som koaxialkablar. En dylik radiolänklinje byggdes mellan New York och Boston år 1947. Redan fyra år därefter tog man i bruk en linje som sträcker sig från östkusten över hela den amerikanska kontinenten till västkusten. Även i Sverige byggs långdistansnätet ut med liknande radiolänklinjer (bild 39).

Det berättas att vid ett tillfälle under den tid, juni 1948—september 1949, Väst-Berlin med anledning av ryssarnas blockad tillfördes livsmedel och andra förnödenheter luftledes, en amerikansk pilot hade med sig ett »brev» till en dam i den blockerade staden från hennes son, bosatt i Chicago. Brevet utgjordes av en inspelning på tråd. Modern fick

36. Modell av Bells första telefon år 1876. Foto Telemuseum, Stockholm.

37. Cedergrens väggtelefoner från år 1877. I mitten en modern väggapparat av bakelit. Foto Telemuseum, Stockholm.

38. TV-telefon år 1964. Framför apparaten den amerikanske presidenten Lyndon Johnsons maka. Foto Telemuseum, Stockholm.

39. Radioteleskop på Råö, Onsala, år 1964. Användes även för mottagning av telefonsamtal och televisionssändningar, reläade över telesatelliter. Foto Telemuseum, Stockholm.

40. Lofotenfiskare får brev hemifrån, Målning av Christian Krohg
år 1896.

41. Brevskrivning, Akvarell av Dorothea Stefula.

höra sonen tala. Man förstår med vilken glädje hon mottog meddelandet, hon hade ej endast fått en underrättelse från sin son — hon hörde honom tala, nästan som om han fanns hos henne i rummet.

Anordning för magnetisk in- och avspelning av tal och musik på ståltråd, stålband, pulverbelagda remsor m. m. kan föras tillbaka på ett amerikanskt patent avseende inspelning på stålplattor, beviljat år 1886. För den praktiska lösningen har man dock att tacka en dansk, Valdemar Poulsen, som år 1898 konstruerade den första bandspelaren.

Efter andra världskrigets slut, då relativt prisbilliga och goda bandinspelningsapparater kommit ut i marknaden, har korrespondens med ljudband, populärt kallad »voicespondence», stadigvarande ökat. I den internationella postutväxlingen har ett nytt försändelseslag, Phonopost, införts. Under denna beteckning befordras »grammofonskivor och på band eller tråd gjorda ljudupptagningar» mellan vissa, Världspostföreningen tillhörande länder.

Bildningsgraden är i dag betydligt större i åtskilliga länder än den var under 1800-talet även om stora folklager, särskilt i s.k. utvecklingsländer, alltså inte fått möjlighet att lära sig läsa och skriva. Den privata korrespondensen har också tilltagit allteftersom färdigheten att behandla språket i skrift ökat.

Det finns emellertid faktorer som arbetat i motsatt riktning. Genom telefonens tillkomst, genom dags- och tidskriftspress med dess högt utvecklade reproduktionsteknik samt uppfinningar såsom radio och television har det tryckta ordet, bilden och ljudet i stor utsträckning kommit att ersätta mycket av sådant som tidigare berättades om i den privata skriftväxlingen.

Förr var det inte ovanligt att man reserverade någon stund eller några timmar varje dag för att sköta sin korrespondens. I dag med den jäkt, som kännetecknar tillvaron, anser sig många knappast ha tid att ens skriva brev med alldagliga underrättelser till släkt och vänner.

Telefonen är en oerhörd tillgång för människan och skulle i ett modernt samhälle ej kunna undvaras. Med den får man snabb kontakt vilket är betydelsefullt särskilt om man har ett viktigt meddelande att framföra eller ett angeläget spørsmål att diskutera. Ofta blir dock telefonsamtalen ganska långa och detaljrika, ungefär som då man träffas personligen. Man pratar inte endast om den sak som är grund till samtalet utan också om andra, kanske likgiltiga ting. Det är inte alls ovanligt att telefonsamtalet tar betydligt längre tid än vad som skulle ha

behövt för att skriva ett brev. I ett brev ger sig den som skriver tid att överväga sina synpunkter och formuleringar, vilket han knappast får någon möjlighet att göra under ett telefonsamtal.

Privatbrevet är förtroligt, genom sin öppenhet och merendels personligt karakteristiska utformning har det ett stort biografiskt värde. Det kan innehålla uppgifter om politiska och andra händelser i tiden vilka blir ett viktigt källmaterial för den historiska forskningen. Få historiska dokument förmedlar en så fin tidsstämning som brev.

Nutidens människa framlever sitt liv intensivt och i en häftig rytm. En välbehövlig motvikt är att då och då minska tempot, slå sig till ro en stund och tänka över en smula hur livet i olika hänseenden gestaltar sig för henne och andra. Att i en sådan situation i ett brev delge någon annan, enkelt och otvunget, vad man tänker och känner bör vara stimulerande för både brevskrivaren och mottagaren. Denna typ av brev — vad man kan kalla vänbrev — hör väl till dem som i dagens läge råkat något i kläm, men dessa brev har säkerligen ändå inte spelat ut sin roll. Även för dem behöver dock formerna förnyas, kraven minskas och det är i den riktningen postverket arbetar i sin långsiktig upplagda brevkampanj. Den resonans som kampanjen fått bådar gott för brevets framtid, som kontaktmedel inte bara mellan företag utan mellan människor.

Källor:

- Allegro, J. M., Dödahavsruellarna, Stockholm 1960
Chadwick, J., Mykenes röst, Stockholm 1960
Chiera, E., Sie schrieben auf Ton, Zürich 1958
Cicero, Valda brev, utgivna av G. Sjögren, Stockholm 1953
Clemensson, G., Papperets historia intill 1880, Uppsala 1953
Conrady, A., Die Chinesischen Handschriften und sonstigen Kleinfunde Sven Hedins in Lou-Lan, Stockholm 1920
Daedalus, Tekniska museets årsbok, 1958, G. Montell: Kineserna kom först
Dahlman, A., Ciceros brev till Atticus, Karlstad 1934
Diringer, D., Skrift, Stockholm 1962
Kleberg, T., Bokhandel och bokförlag i antiken, Stockholm 1962
Koskenniemi, H., Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n Chr, Helsinki 1956
Kramer, S. N., Så levde sumererna, Stockholm 1958
Zilliacus, H., Nya vägar till antiken, Borgå 1949
Frisch, H., Europas kulturhistoria, 1—4, Stockholm 1962—63
Krup, P., Holmboe, H., Gierow, K., m. fl., Vårt kulturarv, 1—2, Hälsingborg 1961, 1963

- Ahlgren, S., Lärdom och lättsinne, kap Den stora brevskriverskan, Stockholm 1964
Hillerdal, G., Martin Luther, Brev 1517—1546, Stockholm 1961
Karlsson, G., Idéologie et cérémonial dans l'épistolographie byzantine, Uppsala 1959

- Schuster, M. L., Hagberg, K., Märkliga brev från äldsta tider till våra dagar, Stockholm 1941
- Steinhausen, G., Geschichte des deutschen Briefes. Erster Teil, Berlin 1889
- Syster Marianas kärleksbrev, Stockholm 1959
- Wattenbach, W., Das Schriftwesen im Mittelalter, Leipzig 1875
- Åman-Nilsson, G., Abailard, ett medeltida livsöde, Stockholm 1932
- Harvey, P., Heseltine, Janet E., The Oxford Companion to French Literature, 1959
- Shipley, J. T., Dictionary of World Literary Terms, 1955
- Steinberg, S. H., utg., Cassell's Encyclopaedia of Literature, 1953
- von Wilpert, G., Sachwörterbuch der Literatur, 1955
- Berendsohn, W. A., Strindbergsproblem, Essäer och Studier, Stockholm 1946
- Björck, S., Romanens formvärld, kap Berättarens auktoritet, Lund 1954
- Björck, S., Löjliga familjerna, kap Röstens räckvidd och Två stora brevskrivare, Stockholm 1964
- Böök, F., Esaias Tegnér — En biografi, Stockholm 1963
- Carlson, E., Konung Karl XII:s egenhändiga bref, Stockholm 1893
- Carlsson, S., Grupper och gestalter, kap Sverige, Norden och Europa samt Det gustavianska tidevarvet, Stockholm 1964
- Edén, N., Brev av Gustav Vasa, Stockholm 1917
- Eklund, T., Tjänstekvinnans son, En psykologisk Strindbergsstudie, Stockholm 1948
- Gejvall, Birgit, Hundra år i skrivarens tjänst, Stockholm 1957
- Hennings, Beth, Gustav III och Grevinnan de Boufflers, en brevväxling från vänskapskulturens tidevarv, Stockholm 1928
- Holmberg, J. J., Grunddragen av svenska folkundervisningens historia, Stockholm 1853
- Jansson, S. B. F., Runinskrifter i Sverige, Uppsala 1963
- Liestøl, A., Runer frå bryggen, Bergen 1964
- Näsström, G., Forna dagars Sverige, 1—3, Stockholm 1948, 1962
- von Platen, M., 1700-tal-Studier i svensk litteratur, kap Fru Nordenflycht och Fischerström samt Fru Nordenflycht och La nouvelle Héloïse, Stockholm 1963
- Stenbock, C. M., utg., Ett 300-årigt Vasaminne, brevväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe, Stockholm 1915
- Granlund, J., red., Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 1—9, Malmö 1956—1964
- Strindbergssällskapet, August Strindbergs brev, del I—VIII, Stockholm 1948—1964
- Tegnérssamfundet, Esaias Tegnér's brev, del I—VIII, Malmö 1953—1963
- Svenskt Litteraturllexikon, Lund 1964
- Tidskriften Tele, olika årgångar